

มัทนะพาธา

1. วิเคราะห์

1.1 เนื้อเรื่องและโครงเรื่อง

มัทนะพาธา^๑ เป็นเรื่องตำนานของดอกกุหลาบ แสดงถึงการยึดมั่นในความรักเหนือชีวิต เป็นเรื่องรักโศกเร้าอารมณ์สะเทือนใจให้ชื่นชมในความเด็ดเดี่ยวของตัวเอก ตอนที่ 1 แสดงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นบนสวรรค์ซึ่งเป็นมูลเหตุของเรื่อง สุเทษณะเทพบุตรหลงรักนางฟ้ามัทนา ซึ่งสุเทษณะเห็นว่ามิรูปร่างงามเป็นเลิศเหนือนางทั้งปวงที่จิตระรฤวดรูปถวาย แต่นางมิได้รักตอบ ด้วยเหตุซึ่งมาหาวิณฑลสุเทษณะว่าในอดีตชาติ นางมัทนาเป็นธิดาท้าวสุรashtra และสุเทษณะเป็นกษัตริย์ปัญจาล ได้ส่งราชทูตมาสู่ขอนาง เมื่อได้รับการปฏิเสธจึงยกกองทัพมาจับพระราชบิดาของนาง นางมัทนาจึงขอแลกตัวนางกับชีวิตพระราชบิดา แต่นางก็ได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณว่าจะไม่ยอมปลงใจต่อผู้ไม่รัก นางจึงฆ่าตัวตายต่อหน้ากษัตริย์ปัญจาล แม้สุเทษณะจะทรงทราบว่ากรรมที่ทรงกระทำไว้ในภพก่อนทำให้พระองค์ไม่สมหวัง ก็ยังไม่ละความพยายามที่จะครองคู่กับนาง จึงให้มาหาวิณฑลให้เวทมนต์เรียกตัวนางมัทนามา สุเทษณะขอความรักจากนาง นางก็ตอบอย่างถูกสะกดแต่เนื้อความของคำตอบมีน้ำเสียงปฏิเสธแฝงอยู่ เมื่อมาหาวิณฑลขอมนต์สุเทษณะขอความรักนางอีกครั้ง นางก็ปฏิเสธอย่างชัดเจน สุเทษณะโกรธ

^๑ ข้อความที่ยกมาจาก มัทนะพาธา ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะอ้างอิงจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2525 พิมพ์ครั้งที่ 2

กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา, คำว่า ข้า ขาด ข้า ขาว เขต ขาม และข้าง ต้นฉบับให้ ข

และสาบให้นางจตุไปเป็นดอกกุหลาบ หรือดอกกุหลาบ หากเมื่อใดนางมีความรัก นางก็จะคงรูปเป็นมนุษย์ และจะพันคำสาบก็ต่อเมื่อนางเป็นทุกข์เพราะรักและสำนึกผิดชอกกลับสวรรค์

องค์ที่ 2 ตอนที่ 1 นางมีทนาจตุมาเป็นกุหลาบกลางป่าหิมะวัน พระดาบสกาละทรตรศินรู้ความเป็นมาจึงอธิบายให้ศิษย์ฟังและกล่าวเชิญไปปลูกไว้ในเขตอาศรมโดยให้คำมั่นว่าจะเลี้ยงรักษาประดุจธิดา ตอนที่ 2 ท้าวชัชเสนกษัตริย์แห่งกรุงหัสตินาปุระนำทหารออกล่าสัตว์ ได้ติดตามกวางตัวงามจนหลงอยู่ในป่า ศุภางค์นายทหารคนสนิททูลว่าเหล่าพรานอาสาจะค้นหาอาศรมของฤๅษีเพื่อขอที่ประทับแต่ท้าวชัชเสน ตอนที่ 3 พระกาละทรตรศินเขม่นตาทั้งสอง จึงตรวจดูฤๅษีขามรู้ว่าจะมีทั้งเรื่องดีและเรื่องร้ายเกิดแก่นางมีทนาจตุ จึงรู้สึกเศร้าใจ ที่นางอาจต้องจากไป ได้แต่ภาวนาขอความคุ้มครองแก่นางจากมหาเทพ เมื่อนางมีทนาจตุเข้ามาปรนนิบัติ พระกาละทรตรศินจึงกล่าวเป็นความนัยว่าในไม่ช้านางคงจะมีคู่ครองและต้องจากบิดาไป เมื่อศุภางค์มากราบนมัสการและแจ้งข่าวว่า ท้าวทฤษณันต์จะเสด็จมาคารวะยังอาศรม พระกาละทรตรศินจึงให้นางมีทนาจตุเตรียมอาหารไว้ต้อนรับ ศุภางค์เห็นนางมีทนาจตุก็ถามโสมมะทัต หัวหน้าศิษย์ของพระดาบส ว่านางเป็นใคร และกล่าวชมความงามของนาง ศุภางค์ยังได้กล่าวแสดงความหวังใจว่าท้าวชัชเสนคงจะพอพระทัยนาง แต่หากนางเป็นบาทบริจาริกาคงเกิดการ "ทมนัส" อย่างแน่นอน แต่ศุภางค์ก็ขอไม่อธิบายความแก่โสมมะทัต การทิ้ง "สาร" ที่พยากรณ์ถึงอนาคตเช่นนี้ไว้สร้างความใคร่รู้แก่ผู้เสพ ขณะนั้นท้าวชัชเสนเสด็จมายังอาศรมพอดีได้นมัสการพระกาละทรตรศินและพอเห็นนางมีทนาจตุก็ถึงกับตะลึงในความงามของนาง บทละครมีบทพูดที่ท้าวชัชเสนแสดงความพิศวงและใคร่รู้ว่านางเป็นใครต่อศุภางค์ พร้อมกับแสดงความปรารถนา "จะรักและยกเป็น ภริยาภิรมย์สม" ตรงตามที่ศุภางค์คาดไว้ ท้ายตอนที่ 3 พระกาละทรตรศินนำเสด็จท้าวชัชเสนเข้าไปใน

อาศรม ศุภางค์รำพึงอยู่ตามลำพังว่า จะคิดประการใด เพราะ "นิกแล้วก็
สงสาร วนิตายุพาพักตร์ นิกถึงจะต้องหนัก อูระแน่นงนคราญ" คำรำพั้งนี้
เสริมความใคร่รู้ยิ่งขึ้น

องค์ที่ 3 มีตอนเดียว เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในใจของท้าวชัยเสน
และนางมีทนาที่นำไปสู่ความสุขเพราะความรักที่สมหวัง เปิดฉากเวลาตึกท้าว-
ชัยเสนออกมาหน้าอาศรม รำพั้งถึงความงามของนางอย่างหลงใหล และกล่าว
ว่าบรรทมไม่หลับต้องมาเพื่อจะได้ใกล้ที่ที่นางพำนัก ท้าวชัยเสนแฝงองค์อยู่
หลังกอไม้ ก็ได้เห็นนางออกมารำพั้งได้ยินถ้อยคำที่เปิดเผยความในใจจึงแสดง
องค์ มีบทเจรจาโต้ตอบอันคมคาย ไร้ศฤงคารรส และต่างสัญญาว่าจะรักกัน
ตลอดไปไม่ทอดทิ้งกัน (ดังจะกล่าวถึงในข้อ 1.2 และ 1.3) การคะนึ่งคิดถึง
การนอนไม่หลับ ถ้อยคำที่รำพั้งถึงกัน การโต้ตอบ และการสัญญากัน เป็น
อนุภาวะที่แสดงถึงวิถีภาวะของตัวละครอย่างน่าประทับใจ รับกับบรรยากาศ
เข้าตรูที่แจ่มใสงดงาม ต่อจากนั้นมีบทกถาถึงในหมู่ศิษย์พระกาละทรศินว่า
ต้นกุหลาบหายไปไหน หายไปได้อย่างไร การที่ต้นกุหลาบหายไปผู้ที่สามารถ
อธิบายได้คือศุภางค์และพระกาละทรศินซึ่งคาดคะเนเหตุการณ์ได้ ศุภางค์
กล่าวว่าตนได้เห็นชายผู้หนึ่งเดินออกจากค่ายหลวง เมื่อตนเห็นว่าชายผู้นั้น
เป็นใครก็ติดตามอารักขา เมื่อชายผู้นั้นได้ฟังคำที่นางรำพั้งจึงแสดงตน
"แล้วต่างก็แลกรักสมัคจิตสนิทกัน" ศุภางค์จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่าเป็นไปได้ไหม
ที่นางจะคงรูปเป็นมนุษย์เมื่อนาง "มีคู่ เปนเชิงชู้ที่ช่อบใจ" เมื่อศุภางค์ได้เผย
ต่อกาละทรศินว่าเขามีความวิตกบางอย่างแต่คิดว่า เปลา่ประโยชน์ที่จะบอก
นาง พระกาละทรศินเห็นด้วย เพราะนางมีทนากำลังตกอยู่ในห้วงแห่งความรัก
ที่มีพลังอันยิ่งใหญ่ ไม่มีสิ่งใดมาขัดความรักของนางได้ ท้าวชัยเสนก็จู่มือ
นางมีทนาออกมาเคารพพระกาละทรศิน ท้าวชัยเสนกล่าวว่าพระองค์มีจิต
ประคิพธ์ต่อนางมีทนา เมื่อทราบว่านางก็มีใจตรงกับพระองค์ จึงชวนกันไปสู่

แม่น้ำเพื่อประกาศหมั้นตามประเพณี บัดนี้จึงปรารภนาให้พระกาละทรรัตน์ ประกอบพิธีอภิเษกสมรส เพื่อความเป็นสิริมงคลและเป็นเกียรติ พิธีอภิเษกสมรสถูกจัดขึ้นอย่างถูกต้องตามพิธีการ มีการบูชาเทพเจ้าต่างๆ และอัญเชิญเทพเจ้าทั้งสามพร้อมด้วยชายาและเทพองค์อื่นๆ มายังมณฑลพิธี นักสวดกล่าววเป็นทำนองบทพากย์ แจ้งให้เทพเจ้าทั้งหลายทราบว่าท้าวชัยเสนและนางมัทนา เป็นผู้มีความเหมาะสมกันจึงขอให้เทพประทานพรให้คู่สมรส พระกาละทรรัตน์ รดน้ำสังข์และเจิมเพื่อความ เป็นสิริมงคล ท้าวชัยเสนและนางมัทนาประกาศ ปฏิญาณว่าจะรักกันตลอดไป นักสวดสวดฉันท์สดุดีและอวยพรให้คู่สมรส จบลง ด้วยคำอ่านวพรของพระกาละทรรัตน์ซึ่งกล่าวเป็นภาษามคธ พิธีกรรม ดังกล่าวดุษถึงทำให้ผู้เสพคาดคะเนถึงความสุขอันมั่นคงในชีวิตสมรสของ ตัวละครทั้งสอง การจัดพิธีอภิเษกสมรสเป็นการประกาศให้ทราบว่าท้าวชัยเสนมีความจริงใจต่อนาง รักและให้เกียรติยกย่องนาง ผู้เสพจะมีความสุข และประทับใจและยังเป็นกิจจยสำคัญที่ทำให้ผู้เสพไม่ตำหนินางเมื่อทราบใน ภายหลังว่าท้าวชัยเสนมิมเหลื่ออยู่ก่อนแล้ว

องค์ที่ 4 ตอนที่ 1 เปิดฉากด้วยการโต้เถียงของนางค่อมอราลี นางข้าหลวงของนางจันทิผู้เป็นมเหลื่อ กับชาวสวนในสวนหลวง เพราะอราลี จะเก็บดอกไม้ ชาวสวนอ้างคำสั่งของศุภางค์ ศุภางค์ปรากฏตัวอ้างรับสั่งให้ รักษาพระอุทยาน ปริษัมระทา นางกำนัลของท้าวชัยเสนออกมาไกล่เกลี่ยว่าจะ เก็บดอกไม้ให้อราลีไปถวาย นางจันทิเสด็จมาแสดงความหึงหวงอย่างหยาบคาย เริ่มจากการต่อว่าที่ท้าวชัยเสนประทับในสวนหลวงกับนางมัทนาเป็นลับตาห์ โดยไม่กลับเข้าพระราชวัง แต่สร้างกล่าววมาต้อนรับนางซึ่งพระองค์พามา จากป่า ท้าวชัยเสนปกป้องนางมัทนา นางจันทิจึงกล่าววหากบิดานางรู้คงเสื่อ พระทัยที่พระองค์ปฏิบัติต่อนางเช่นนี้ ท้าวชัยเสนจึงล่ำเลิกความหลังว่า การที่ พระองค์วิวาห์กับนางนั้นเพราะเห็นแก่พระราชบิดา และท้าวมคธพระราชบิดา

นางที่ตกลงกัน และพระองค์ก็ได้ให้เกียรติยกย่องนางสมกับเป็นมเหสี เมื่อพระองค์มอบความรักให้ หากนาง "มีจิตไมตรี" ก็คง "ไม่ต้อง ขุ่นหมองครานี้" คำพูดนี้เสมือนกล่าวขอน้ำใจตอบแทน เมื่อท้าวชัยเสนพานางมัทนาพ้นไป นางจึงที่ก็ยังโกรธเกรี้ยว

ตอนที่ 2 เป็นความขัดแย้งที่เกิดต่อเนื่องจากตอนที่ 1 เปิดฉากด้วยท้าวชัยเสนกล่าวกับศุภางค์ ในฉากริมรั้วค่ายหลวงในสนามรบว่าศัตรูถูกระล่าระสายแล้ว แต่ก็ยังไม่อาจเผด็จศึกได้ พระองค์วิตกที่ได้ข่าวว่านางมัทนาประชวร จึงให้กองทัพรบไปพลางและสั่งศุภางค์ให้เตรียมตัวตามเสด็จไปเยี่ยมนางมัทนา ตอนที่ 3 ในส่วนหลวงเวลากลางคืน นางจึงที่สนทนากับอวาลีและพราหมณ์วิฑูรถึงข่าวที่บิดาของนางยกทัพมาประชิดท่าท่าจะเพลิงพล้ำ นางจึงที่ทว่านล้อมให้พราหมณ์วิฑูรช่วยเหลือในกิจบางอย่าง ซึ่งพราหมณ์มิใคร่เต็มใจ เพราะเป็นกิจที่ร้ายแรง แต่นางก็หลอกล่อด้วยอามิสและขู่ว่าจะฆ่าหารบุรุษเพราะพราหมณ์วิฑูรเป็นคนจากแคว้นมคธ ท้าวชัยเสนกลับมาได้พบพราหมณ์วิฑูรในส่วนหลวงนั่งบริกรรม พร้อมทั้งพบรูปขี้ผึ้งรูปหนึ่งมีเส้นเกศาของพระองค์อยู่ข้างใน มีหนามเสียบอูระ อีก 2 รูป เป็นหญิงชายร่วมรักกันในขำของพราหมณ์ พราหมณ์วิฑูรทูลว่านางเกิดขึ้นไปตามตมตามคำสั่งนางผู้หนึ่งที่จะล้างชีวิตภัสดาและผูกใจขี้ให้เส่นหา นางเกิดขึ้นเข้าหลวงนางจึงที่อ้างว่ามารับใช้ปรีชัมวะทา กล่าวยืนยันเป็นพยานว่า ปรีชัมวะทาใช้ให้นางไปตามพราหมณ์ และเฉลยว่ารูปที่มีหนามเหน็บคือท้าวชัยเสน ส่วนรูปคู่คือมัทนากับศุภางค์ ท้าวชัยเสนเรียกนางมัทนาและปรีชัมวะทามาให้การ ปรีชัมวะทาทูลว่านางมัทนากำลังเวียนพระเศียรสักครู่จะออกมาเฝ้า ท้าวชัยเสนปักใจเชื่อสั่งให้ศุภางค์ตัดเศียรนางมัทนา แม้ศุภางค์ยืนยันว่านางบริสุทธิ์ จึงขอขัตรับสั่งและขอรับพระราชอาญา แต่ท้าวชัยเสนกลับคิดว่าศุภางค์มีใจต่อนางมัทนาเช่นกัน จึงสั่งประหารชีวิตนางมัทนาและศุภางค์ ขณะศุภางค์ถูกพาตัวไป ท้าวชัยเสนนั่งตะลึงแล้วชบหน้าลง

กับหมอนกันแสง ปฏิกริยาเช่นนี้บ่งบอกถึงความรู้สึกที่ไม่คาดคิด ตื่นตระหนกกับการตัดสินใจที่รุนแรง และเศร้าโศกเสียใจที่ต้องสูญเสียบุคคลผู้เป็นที่รักถึงสองคนในเวลาเดียวกัน นางจันทิที่เข้าเฝ้าขออาสาออกไปห้ามทัพพระราชบิดา ท้าวชัยเสนโกรธกล่าวแสดงความรู้เท่าทันว่านางเป็นผู้ก่อศึกแล้วขอห้ามศึกอีก พระองค์จะขอกลับไปรบและตัดเศียรท้าวมคธมาให้ได้

องค์ที่ 5 ตอนที่ 1 ความขัดแย้งในองค์ที่ 4 คลี่คลายลงเมื่อพราหมณ์วิฑูรซึ่งถูกเนรเทศ ขอเข้าเฝ้าท้าวชัยเสนที่พลับพลาในค่ายหลวง สารภาพว่าตนกลัวบาปจึงมาบอกความจริงว่าทั้งหมดเป็นอุบายของนางจันทินางมีทนาเป็นผู้บริสุทธิ์ ท้าวชัยเสนได้ฟังดังนั้นก็เสียใจยิ่งนักเพราะคิดว่านางมีทนาและศุภางค์ได้ตายจากพระองค์ไปแล้ว จึงซักดาบจะปลงพระชนม์ แต่อมาตย์นั้นทิวรชนะห้ามไว้ทัน และทูลความจริงว่าไม่ได้ประหารชีวิตนางและศุภางค์ตามรับสั่ง บัดนี้นางเดินทางไปกับปริยัมวะทาและอาศัยอยู่ในป่าหิมะวัน ส่วนศุภางค์นั้นขอออกรบและได้ตายในสนามรบอย่างกล้าหาญและสมศักดิ์ศรี ท้าวชัยเสนกล่าวสรรเสริญศุภางค์ สั่งให้ทหารตัดพระเศียรของท้าวมคธ ซึ่งพ่ายแพ้ศึกและตกเป็นเชลย แล้วให้นางจันทินุพระเศียรนั้นกลับเมืองมคธให้อภัยพราหมณ์วิฑูร และสั่งให้นันทิวรชนะจัดงานศพของศุภางค์อย่างสมเกียรติ ส่วนพระองค์เสด็จไปรับนางมีทนากลับบ้านนคร

ตอนที่ 2 ซึ่งเป็นฉากสุดท้ายของเรื่อง ณ ป่าหิมะวัน นางมีทนาทำพิธีพลีบูชาหน้ากองไฟ เพื่อขอให้สุเทพณ์ประทานพรให้นางได้สมรักดังปรารถนา แต่สุเทพณ์กลับเชิญชวนนางกลับสวรรค์เพื่อเป็นชายาของพระองค์ นางมีทนาปฏิเสธว่าไม่สามารถ "เสพย์" กับสองชายได้เกรงจะผิด "นิติธรรม" สุเทพณ์โกรธนางมากจึงสาปนางให้กลายเป็นไม้กฤษณกลอดกาล ท้าวชัยเสนเสด็จมากับพระกาละทรสินเห็นต้นกฤษณาและรู้เรื่องจากปริยัมวะทา เมื่อทรมใจได้แล้วจึงกล่าวขอร้องสรรเสริญในความจงรักและภักดีของนาง ขอร้องที่

ได้กระทำโทษต่อนาง และขนานต้นกุหลาบไปบำรุงเลี้ยงยังกรุงหัสตินาปุระอย่าง
สมเกียรติ จบเรื่องด้วยพระกาละทรศินถวายพระพรแต่ท้าวชัยเสนและให้
"กฤษณะกะสุระณะกา คงคิลกหล้า บสฺญพรรณ" (หน้า 172-178) เป็นเครื่องหมาย
ของรักแท้ ให้ความสุขและคลายความทุกข์แก่หญิงชายผู้รักรัก

กล่าวได้ว่ารักของนางมีทนาเป็นรักที่มั่นคงและหนักแน่น รักของ
ท้าวชัยเสนเป็นรักที่ร้อนแรงแต่แฝงไว้ซึ่งความหวาดระแวงและโทสะ ส่วน
รักของสุเทพณะเทพบุตร เป็นรักที่ฝังใจแต่เป็นรักข้างเดียวที่เห็นแก่ตัว และ
มุ่งสนองความต้องการด้วยอำนาจ เรื่องราวแห่งความรักของบุคคลทั้งสามจึง
จบลงอย่างสะเทือนใจ เป็นอุทาหรณ์สำหรับมนุษย์ผู้คิดจะรักและผู้ที่กำลังมี
ความรักได้เป็นอย่างดี

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า โศร่งเรื่องมีจุดอ่อนคือ ความไม่สมเหตุผล
ที่ท้าวชัยเสนหลงว่าความเชื่ออุบายของนางจันทิ ซึ่งมี 3 ประการคือ ประการ
ที่หนึ่งไม่มีเหตุผลพอที่นางมีทนาจะต้องทำเสน่ห์ศุภางค์ ถ้าศุภางค์รักนางด้วย
ประการที่สองทำไมท้าวชัยเสนจึงเชื่อคนของนางจันทิทั้งๆ ที่พระองค์ก็รู้ว่านาง
กำลังโกธรถึงกับทำขนาดให้ตีมาประชิด และประการที่สามเมื่อนางมีทนาออกมา
เฝ้าทันทีไม่ได้ ท้าวชัยเสนก็กริ้วจนไม่รอฟังคำชี้แจงจากนางทั้งๆ ที่รู้ว่านางกำลัง
ประชวร พฤติกรรมของท้าวชัยเสนในส่วนที่กล่าวไปแล้วทำให้โศร่งเรื่องลด
ความน่าประทับใจลงอย่างน่าเสียดาย

1.2 ลักษณะนิสัยของตัวละคร

1.2.1 นางมีทนา

1.2.1.1 รูปลักษณ์

บทละครได้แสดงว่านางมีทนาเป็นผู้ที่มี
รูปสมบัติเป็นเลิศเหนือนางในสวรรค์และโลกมนุษย์ ดังคำกล่าวของบุคคลต่างๆ
ดังนี้

ในองค์ที่ 1 สุเทศน์กล่าวพรรณนาความงาม

ของนางฟ้ามีทนาให้จิตระเสนหัวหน้าคนธรรมดาฟังว่า

จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย

นางใด ณ แมนการ

เว้นเด็ยวก็แต่โฉม

ผู้เลิศสุรางค์มี

แต่เห็นอนงค์รา-

ไม่มีอนงค์ใด

งามผิวประไพผ่อง

งามแก้มแฉล้มฉ้น

งามเกศะดำขำ

งามเนตร์พิณศปาน

งามทรวงสล้างสอง

ลีเลิศประเสริฐกว่า

งามเอวอนงค์ราว

เกลากลึงประหนึ่งวาด

งามกรประหนึ่งวง

นวยนาฏวิลาศวง

ซ้ำไพเราะน้ำเสียง

ได้ฟังก็วังเวง

นางใดจะมีเทียบ

เป็นยอดและจอตจัน-

ผิวเซยสมัคสมาน

ก็จะลิตธิสมฤดี

มะทะนาวิสุทธีศรี

วรรูปวิไลขวิไลย

มะประเสริฐวิเศษวิสัย

นะจะเทียบจะเทียบกัน

กลทาบศุภาสุพรรณ

พระอรุณแอร่มละลาน

กลน้ำ ณ ท้องละหาน

สุมณิมะโนหะรา

วรถิ่นสุนสมสูมา-

วรบุลสะโรชะมาศ

สุรศิลป์ชาณุฉลาด

วรรูปพิไลยพะวง

สุระคชสุเรนทะทรง

ดุจะร่าระบำระเบง

อรเพียงพิรมประเลง

บมิว่างมิวาชถวิล

มะทะนา ณ ฟ้า ณ ดิน

ตะนะแนว ณ ออก ณ ใจ (หน้า 8-9)

นางมีความงามอย่าง "วิเศษ" ทั้ง
 สรรพางค์กายไม่มีใครเทียบได้ ช้ำยังมีน้ำเสียงที่ไพเราะชวนให้ถวิลถึง ด้วย
 ความงามเช่นนี้ แม้จิตรระรถจะวาดนางงามทั้ง 8 นาง จากทั่วทั้งจักรวาล
 ถวายสุเทพณ์ สุเทพณ์ก็ยังกล่าวว่า "ทุกนงราม ก็ยังเห็นทราม กว่านารีรัตน์
 มัทนา" (หน้า 13)

ในองค์ที่ 2 ตอนที่ 3 ศุภางค์กล่าวสรร-
 เสริญความงามของนางมัทนา มีใจความว่า

ด้วยนางนี้มีสุน-	ทะเลลักษณะผายิ่ง
ยวดกว่าบรรดาหญิง	ณมนุสสะโลกแท้
พิวนางนั้นผุดผ่อง	กละนวลสะกาวแพ
เกศาดำแมนแท้	กละฟ้าณราตรี
ส่องเนตร์เหมือนดารา-	กะระในนภาศรี
แสงแก้วเปรียบวีสมี	พระอรุณแอร่มฉาย (หน้า 60)

อาจตั้งข้อสงสัยเกิดได้ว่าความงามที่สุเทพณ์
 และศุภางค์ประจักษ์ตรงกันคือ ความงามผุดผ่องเจิดจ้า ดังเปรียบแก้วกับแสง
 อรุณ ผิวกับแสงเดือนที่ส่องสกาบ เนตรกับแสงมณีและดวงดาว ท้าวชัยเสน
 ได้เห็นนางครั้งแรกจึงถึงกับตกตะลึง และคิดว่าพระองค์ฝันไป ด้วยไม่คาดคิด
 ว่าจะได้เห็นนางผู้งามเลิศเช่นนี้ในแดนมนุษย์ จึงรำพึงในองค์ที่ 3 ว่า งาม
 ราวพระวิศ्वกรรมปั้นขึ้นและปั้นได้ครั้งเดียวเท่านั้น และกล่าวต่อไปว่า

งามเกินมนุษย์จริง	กละหญิงนิมิตรฝัน
จนแรกประสพนั้น	คนุจวนจะปลุกตัว
นึกว่าสินนิทรี	นสนากันน่านิว
แต่นึกก็ออกกลัว	จะผวาและไม่เห็น
ครั้งเมื่อสดับศัพท์-	ทะล้าเนียงก็เยือกเย็น

ราวดีมอกกเพ็ญ	รสระรีนระรวายใจ
เสียงเจ้าสิเพราะกว่า	ดุริยางคคีตใน
พากฟ้าสุราลัย	สุรตีพทะเรียงรมย์
ขามเดิรบเป็นขัด	กลະนัจจะนำชม
กรายกรก็เฝ้ารม-	ยะประหนึ่งระบำสรวาย
ขามนั่งก็นั่งเรียบ	และระเบียบบเป็นชวย
แขนอ่อนถเป็รียบด้วย	ขนุก่งกระซิบไว้
พิศโฉมและฟังเสียง	ละก็เพียงจะขาดใจ

(หน้า 68)

ความงามของนางมีทนาจึงเป็นวิภาวะที่มี
พลังนำมาซึ่งรัตติภาวะอย่างรุนแรงแก่ทั้งสุเทษณ์และท้าวชัยเสน

1.2.1.2 ลักษณะนิสัย

นางมีทนามีลักษณะนิสัยที่เด่นหลายประการ
ได้แก่ มีความรักที่มั่นคง เด็ดเดี่ยว กล้าหาญ มีปัญญา มีเหตุผล และมีวาทศิลป์
คมคาย ซื่อตรงและสุจริต มีความสำรวมอินทรีย์ ดังต่อไปนี้

ก. มีความรักที่มั่นคง เด็ดเดี่ยวและกล้าหาญ

นางมีทนาปฏิบัติเสถียรความรักของสุเทษณ์

ถึง 3 ชาตภพ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความขัดแย้งรุนแรง ซึ่งทำให้นางถูกสาป
ถึง 2 ครั้ง และการถูกสาปครั้งแรกก็เป็นเหตุให้นางมีทนาได้มีความรัก และ
ประจักษ์ในความทุกข์เพราะรัก การถูกสาปครั้งหลังแสดงให้เห็นว่านางมี
ความรักที่มั่นคงมีความเด็ดเดี่ยวและกล้าหาญ ดังปรากฏในเหตุการณ์สำคัญดังนี้

นางมีทนาไม่เคยคิดจะรักชายใดและ

ยังไม่เคยรู้สึกรักใคร่อย่างคู่ครอง เมื่ออยู่ ณ อาศรมในวันเพ็ญ นางกลายร่าง
เป็นมนุษย์ นางก็ไม่ยอมพุดกับชายใดนอกจากพระกาละทรรคิน ดังที่โสมะทัต

หัวหน้าศิษย์ของพระกาละทรศินกล่าวแก่ศุภางค์ว่า "วนิดา บรักใคร่ เพ็ชรพุด
 เก๋าใดๆ บมิฟังจะไซดี" (หน้า 60) นอกจากนี้การที่นางไม่รักใคร่ก็เป็นการ
 ป้องกันตัว เพราะนางรู้ว่านางไม่ใช่คนปกติ ไม่น่าจะมีใครมาผูกพันด้วย ดังที่
 นางกล่าวแก่บิดา (พระกาละทรศิน) ว่า "แล้วก็ผู้ชายใดเล่า จะรักข้าเจ้า
 ผู้เปนมุขหนึ่งวัน กับอีกหนึ่งคืนแล้วพลัน กลับเพศแฝกผัน ไปเป็นดอกไม้มาก
 หนาม ถึงหากนารีเล็ดงาม แม้ได้ชมทราชม สีเนหะได้เพียงแต่ หนึ่งวันหนึ่งคืน
 แล้วแล มิได้ชมแม้ สักนิคตตลอดอีกเดือน ชายใดจะยอมอยู่เพื่อน? ชื่นรักก็เหมือน
 รักรูปนิมิตรมาษา" (หน้า 58) แต่เมื่อนางได้พบกับท้าวชัยเสน นางรู้สึกรัก
 ในทันที รักจนรู้สึกร้อนรนจนต้องกล่าวออกมาเป็นวาจา นางพร้อมที่จะติดตาม
 ท้าวชัยเสนไปทุกหนทุกแห่ง หลังจากที่รู้จักกันเพียง 1 วัน ความรักของนาง
 มีทนายในภพนี้ข้อมมีความสำคัญและยิ่งใหญ่ต่อนางมาก เมื่อนางได้รับความทุกข์
 เพราะความรักนางจึงกล่าวเพื่อวิงวอนสุเทพณ์ให้เห็นใจว่านาง "อหากจะใคร่-
 ธิวะมลาส ปกนและทุกข์ อยู่ก็โศกจะทวิ บมิสนุก สามิทิ้งถวะจะสุข ภูมิเจวิญ"
 (หน้า 156) นางมีอาจจะมีชีวิตอยู่ได้โดยปราศจากสามีผู้เป็นที่รัก แม้ท้าว
 ชัยเสนจะไม่เมตตานางสั่งให้ประหารชีวิตนาง ทั้งๆ ที่นางมิได้มีความผิดและยัง
 มิทันจะได้ส่วนนางเลย แต่นางยังจงรักและภักดีเสมอ จะเห็นได้จากการปฏิเสธ
 ความสุข เกียรติยศ และความรักของเทพบุตร แต่นางเลือกที่จะอยู่ในโลกมนุษย์
 ที่เต็มไปด้วยปัญหาและความทุกข์เวทนา นางมีทนายมีความมั่นคงเด็ดเดี่ยวและ
 กล้าหาญ นางจึงกล้าที่จะปฏิเสธเทพผู้มีฤทธิ์มีอำนาจเป็นคำรบสอง นางมิได้
 หวาดหวั่นว่านางอาจได้รับโทษที่ร้ายแรงยิ่งขึ้น ดังที่เคยได้รับมาแล้ว ดังที่
 นางทูลว่า "ข้าพระบาทะฤก็เขลา และเจาและโจด คงมิพ้นสุระพิโรธ และ
 โทษะกร" (หน้า 158) ความรักของนางจึงสามารถสร้างความสำเร็จ
 ให้แก่ผู้เสพ ผู้เสพจะประทับใจในความรักอันยิ่งใหญ่ที่ไม่อาจทำลายลงได้
 แม้ด้วยความทุกข์โศกยากที่เญปานใด

ท. มีปัญญา และวาทศิลป์คมคาย

นางมัทนาเป็นผู้มีวาทศิลป์จึงสามารถ

โต้ตอบถ้อยคำได้อย่างเฉลียวฉลาด และมีเหตุผล ดังปรากฏในเหตุการณ์
องค์ที่ 3 ท้าวชัยเสนจะกล่าวปฎิญญาต่อพระจันทร์ ต่อดาว ว่าจะรักษางดตลอดไป
แต่นางมัทนาเห็นว่าการปฎิญญาต่อสิ่งใดๆ ไม่ว่าจะยิ่งใหญ่เพียงใด ก็ย่อมจะ
ไม่มั่นคงเท่ากับการปฎิญญาต่อใจของพระองค์เอง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

มัทนา	พระกล่าวอ้างพระจันทร์นี้	ชรอยก็มีชอบกล
ชัยเสน	เพราะเหตุใดละหน้ามน?	
มัทนา		เพราะเดือนนั้นมีมั่นคง
	ณ ข้างชั้นสีหิงายแจ่ม	กระจ่างสดและกลดทรง,
	ณ ข้างแรมบเห็นองค์	พระจันทร์เจ้า ฌราตรี
ชัยเสน	ฉนั้นขอสบถต่อ	สุดาราราจารย์ศรี
	วะแวววับริษัษที่	นะภาภาศพะแพรวพราว
มัทนา	ก็เห็นว่ามีชอบกล	ละอีกแล้วพระภาสาย,
	เพราะเมื่อใดพระจันทร์ฉาย	ก็ชัษดาวละลายไป
ชัยเสน	ฉนั้นเจ้าจะให้พี่	สบถโดยสุเทพใด?
มัทนา	ก็หากทรงประทานให้	กระหม่อมฉนั้นนะ เลือกสรร,
	จะขอให้พระสาบาล	ณ องค์ทวะเทวัน
	พระองค์ใดก็ไม่มั่น	ฤดีเท่าพระจอมเกศ
	พระองค์ทูลกระหม่อมแก้ว	ก็สมมตสุเทเวศร์
	ฉนั้นแม้พระทรงเดช	ด่าวีส์คำปฎิญญา
	กระหม่อมฉนั้นก็จงรัก	และภักดีและเป็นข้า
	ไฉนเล่าจะสงกา?	
ชัยเสน		ฉนั้นพี่ก็ยินดี

(หน้า 75-73)

ถ้อยคำนางมีทนายก่อให้เกิดความชื่นชม
ผู้เสพยา่อมเกิดศรัทธาบรรเทาภาวะของตัวละครที่คู่ควรกัน มิใช่ในแง่รูปโฉม
เท่านั้น แต่เป็นแง่สติปัญญาและความคมคายของถ้อยคำซึ่งสื่อความจริงอันลึกซึ้ง
กล่าวคือ การให้ปัญญาต่อตนเองนั้นย่อมแสดงว่าความมั่นคงของคำปณิญาที่
อยู่กับความมั่นคงในจิตใจ มิใช่เพราะเกรงกลัวต่ออำนาจภายนอก ถ้อยคำ
ของนางมีทนายยังฟังลึกซึ้งกว่าของท้าวชัยเสน ซึ่งมุ่งจะแสวงหาอำนาจภายนอก
มากกว่ากับความมั่นคงของตน

ค. มีความซื่อตรง สุจริตและมีเหตุผล

ในองก์ที่ 1 เมื่อสุพรรณให้คลายมนตร์

และขอความรักนาง นางมีทนายก็ปฏิเสธด้วยถ้อยคำที่นุ่มนวลมีเหตุผลอย่างน่า
เห็นใจว่านางมีอาจเอออวยด้วยเพราะจะเป็นมูสา ซึ่งเท่ากับลวงชายให้
หลงไป หญิงย่อมเปรมใจหากถ้อยคำแสดงประติพิทธ์มาจากคนที่ตนรัก

ฟังถ้อยคำวิเศษระวอน	คนนี้ผีเอออวย
จักเป็นมูสาวจะจะนะด้วย	บมิตรงกะความจริง
อันชายประกาศวะระปะทาน	ประติพิทธ์แด่หญิง
หญิงควรจะเปรมกะมะละซึ้ง	ผิวะจิตตะตอบรัก
แต่หากฤดีบอะภิรม	จะเฉลยฉนั้นจัก
เปนปดและลวงบุรุษะรัก	ก็จะหลงละเลิงไป
ดูข้าพระบาทสิสุจริต	บมิติดจะปดใคร
จึงหวังและมุ่งมะนะสะไน	วรเมตตะกรรมา

(หน้า 28)

สุพรรณยังไม่ละความพยายาม ที่จะให้
นางมีทนายรับรักพระองค์ เมื่อรู้ว่านางมิได้รักใคร แต่ไม่ยอมรับรักพระองค์ จึง
ถามว่าพระองค์นั้นเลวตรงไหน นางตอบอย่างตำหนิตนเองว่า "อ้อองค์พระผู้

สุระวิเศษณ์ พระจะผิดสละฐานใด? หม่อมฉันสิกรวมเพราะบมิได้ อนุวัฒน์พระ
บิณฑุร" (หน้า 29) แต่กลับทำให้สุเทษณ์กริ้วหนักยิ่งขึ้น นางจึงกล่าววว่า
"จนใจเพราะผิดคติสุภรรยา สุจริตประติษญา" (หน้า 29) และกล่าวชี้แจง
ด้วยเหตุผลอีกครั้งว่า

หม่อมฉันเคารพเทพไท้	ทูลอย่างจริงใจ	ก็บมิทรงเชื่อเลย
กลับทรงดำรัสเฉลย	ชวนชักชมเชย	และขัดสนิษเสนาหา
พระองค์ทรงเปนเทวา	ทิบตีปรา-	กฏเกียรตยศเกรียงไกร
มีสาวสุรางค์นางใน	มากมวลแล้วไซ้ไร	ในพระพิฆานมณิ
จะโปรดปรานข้าบาทนี้	สักก็ราตรี?	และเมื่อพระเบื้อช้าน้อย
จะมีตองนั่งละห้อย	นอนโศกเศร้างหรือย	ชะเง้อชะแง้แลหรือ?
หม่อมฉันนี้เป้นผู้ถือ	สัจจาหนึ่งคือ	ว่ามมิรักจริงใจ
ถึงแม้จะเป็นชายใด	ขอสมพาศไซ้ไร	ก็จะมิยอมพร้อมจิต
ตั้งนี้ขอเทพเรื่องฤทธิ	โปรดช้าน้อยนิต	ข้าบาทขอบังคมลา

(หน้า 31-32)

อาจสังเกตได้ว่า แม่สุเทษณ์

จะเพียรพยายามขอความรักจากนาง นางก็ยังคงดำรงความสัตย์ และมีความ
สุจริตใจ นางพยายามแสดงเหตุผลเพื่อให้สุเทษณ์เข้าใจความรู้สึกของนาง
ความรักเป็นสิ่งสูงค่า มมิรักก็มีอาจวิวาห์ด้วยได้และในเมื่อพระองค์เองก็มี
บาทบริจาริกามากมาย สักวันหนึ่งพระองค์ก็คงจะเบื้อหน่ายนาง แล้ววันนั้น
นางคงจะโศกเศร้าง นางจึงมีปรารถนาให้ตนตกอยู่ในสภาวะเช่นนั้น นอกจากนี้
นางยังถือสัตย์ปฎิญาณว่าจะไม่ขอสมพาศกับบุรุษที่ตนไม่รักอย่างจริงใจ

นอกจากนี้ ในองก์ที่ 5 สุเทษณ์มา
ปรากฏให้นางเห็นและเชิญชวนนางกลับสวรรค์ เพื่อเป็นมเหสีของพระองค์

นางมีทนายวิเศษอีกครึ่ง เป็นครึ่งสุดท้ายก่อนถูกสาปด้วยน้ำเสียงที่นุ่มนวลแต่
จริงจังและหนักแน่น ดังความตอนหนึ่งว่า

แต่จะโปรดตะนุและให้	ครະไลนะภา
เปนพระบาทะบริจา	วิภาณนี้
เกรงจะผิดพระนิติธรรม-	มะอันนะรี
เสพษกะสองบุรุษมี	ฤไครจะชม
อันพระองค์อะมระเศรฆ-	ฐะเตชอุตม
จึงมิควรวะอะภิรม-	ยะนาวิทราม
ข้าทำนูลวะจะนะตรง	ดำรงค์ความ
สัดชะธรรมะคะติงาม	นะเทวะไท

(หน้า 158-159)

นางมีทนายในภาพที่เป็นนางฟ้า และ

มนุษย์ต่างก็ยึดมั่นในคุณธรรมข้อนี้อย่างมั่นคง ชาตภาพและการดั่งคำสาปมีอาจ
เปลี่ยนความตั้งใจมั่นในสัจจะอันซื่อตรงสุจริตใจได้ นางมีทนายจึงเป็นตัวละครที่น่า
ประทับใจ ถ้อยคำของนางยังสะท้อนความคิดที่ว่า ความรักเป็นสิ่งที่เกิดจาก
ความสมัครใจของบุคคล 2 คน ซึ่งไม่อาจบังคับหรือกะเกณฑ์ให้เกิดขึ้นได้ ผู้เสพ
จะรู้สึกเวทนาสู่เพศผู้วิ่งตามหาความรักมาตลอด แต่กลับไม่เข้าใจและไม่รู้จัก
รักที่แท้จริง บทพระราชนิพนธ์ให้ภาพที่ตัดกันระหว่างสุเทพณ์กับนางมีทนาย ให้
เห็นว่าชะตากรรมของนางเกิดจากผู้ที่ไม่เคยรู้จักคุณค่าที่แท้จริงของความรัก

ง. มีความสำรวมอินทรีย์

นางมีทนายเป็นผู้มีความสำรวมอินทรีย์

ทั้งในด้านกิริยาอาการ และการสงบใจไม่ถือโกรธมีเหตุการณ์ และคำกล่าวของ
ตัวละคร ดังนี้

ในองค์ที่ 1 เมื่อสุเทพณ์กริ้วนางโดย

ไม่ยุติธรรมและคิดจะสาปนาง พระองค์จึงให้นางเลือกว่าจะเป็นอะไร นาง
มิได้แสดงโทสะหรือตีโพยตีพาย นางยังคงสงบยอมรับโทษโดยคุณิ นางบอกว่า
นางขอเป็นดอกไม้ไม่มีกลิ่นหอม เพื่อบูชาคุณสุเทพณ์และเพื่อจะได้ทำประโยชน์บ้าง
หรือในองค์ที่ 3 แม้นางมีทนายจะรู้สึกรักท้าวชั้นเสนอย่างจับใจ แต่นางก็ยังคง
เก็บความรู้สึกนั้นไว้ได้ดีมิได้แสดงออกถึงความสะเทือนอาย ดังคำรำพึงของท้าว
ชัยเสนที่กล่าวถึงความรู้สึกที่ประทับใจในตัวนางมีทนายว่า

ชามเตียบเขินขัด	กลະนัจจะน่าชม
กรายกรก็เฝ้ารม-	ยะประหนึ่งระบำสรวย
ชามนึ่งกึ่งเรียง	และระเบียบบเขินชวย
ชนอ่อนนฤเปรียบด้วย	ชนก่งกระชัยไว้ (หน้า 68)

ภริยาที่เรียบร้อยงามตาเช่นนี้ ยังสร้าง

ความประทับใจให้แก่นางข้าหลวงผู้รับใช้ใกล้ชิดนาง ดังคำที่นางปริยัมวาทา
นางข้าหลวงกล่าวชื่นชมสรรเสริญนางมีทนายต่อศุภางค์ว่า "เรียบร้อยและดูไม่
พระโสมงจัดถนัดเกียง ตัจฉินมาและรับใช้ สนิทแล้วก็เห็นเนียง ประเสริฐแท้
และควรเคียง พระองค์ผู้ประเสริฐชาย" (หน้า 112)

นอกจากนี้ในองค์ที่ 3 นางมีทนาย
ทราบว่าท้าวชัยเสนได้ยืมคำที่นางรำพันถึงความรักที่นางมีต่อพระองค์ นางรู้สึก
อายมากดังคำประพันธ์ว่า

หากว่าหม่อมฉันทราบ	พระเสด็จ ณ หน้าศาล
<u>ปากคงไม่อาจหาญ</u>	<u>เพราะกี่ย่อมจะมีอาย</u>
อันหญิงย่อมไม่อยาก	จะกระทำประดุจชาย
ความรักให้แก่ชาย	เพราะว่าจะเกรงจะดูแคลน

อันชื่อของหม่อมฉัน

ฤกษ์สุดจะหวงแหน

เกลียดหญิงที่แปรแปรวัน

กลະชวนบุรุษชม

(หน้า 72)

คำประพันธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า

แม้โดยปกตินางมีทนายจะสำรวม แต่ในยามที่ความรักเข้าจริงรัดใจนางยังต้องพ่ายแพ้ต่ออำนาจของความรัก นางกลัวที่จะร่ำพิงถึงความรักที่มีต่อชาย อย่างไรก็ตามนางก็มีได้แสดงออกจนเกินงาม นางคงรักษาท่าทีไว้มิได้แสดงกิริยาเชิญชวนให้ชายชม ดังเช่นเมื่อนางกล่าวจบนางก็กล่าวทูลลา ลักษณะนิสัยเช่นนี้ทำให้ผู้เสพรู้สึกที่ชื่นชมและศรัทธาในตัวนาง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงสร้างให้นางมีทนายเป็นนางเอกที่งดงามบริสุทธิ์ แต่ต้องพบกับชะตากรรมอันเศร้าสลด ก็เพื่อเร้าอารมณ์สะเทือนใจผู้เสพ หากจะตั้งคำถามว่า นางมีทนายได้กระทำผิดสิ่งใดนางจึงต้องประสบชะตากรรมเช่นนี้ แม้ว่าท้าวชัยเสนจะกล่าวว่ "เป็นกรรมกระทำไว้ หนีอดีตประสิทธิผล" แต่คำกล่าวนี้ก็ เป็นเพียงคำตอบที่พยายามจะอธิบาย เพื่อระงับความทุกข์โศกเพราะความสูญเสียที่สัมพันธ์กับความเชื่อในเรื่องผลกรรมจากอดีตชาติเท่านั้น หากจะพิจารณากรรมในความหมายว่า "การกระทำด้วยเจตนา"¹ นางมีทนายก็ย่อมมีกรรมที่นางรับผิดชอบด้วยความเต็มใจ นางตัดสินใจที่จะเลือกท้าวชัยเสนเป็นสวามีเพราะความรักเพียงประการเดียว นางฝากความสุขและความทุกข์ไว้กับท้าวชัยเสน โดยไม่หวั่น-

¹ "กรรมก็คือเจตนา อันได้แก่เจตน์จำนง ความจงใจ การเลือก คัดตัดสัจใจ มุ่งหมายที่จะกระทำ หรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำการนั้นเอง เจตนา หรือเจตน์จำนงนี้ เป็นตัวชี้ นำ บังชี้ และกำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมด ของมนุษย์... ซึ่งบุคคลนั้นจะต้องรับผิดชอบเก็บเกี่ยวผลเป็นส่วนตัว... ต่อการกระทำของตน" (พระเทพเวที, 2532 : 157-158)

เกรงต่ออุปสรรคใดๆ ข้อผิดพลาดของนางคือแทนที่จะอดทนยืนหยัดต่อสู้อุปสรรคด้วยความจริง นางกลับอ่อนแอจนต้องขอพรจากสุเทพณ์เทพบุตรผู้อาชรรพ์ ซึ่งนางน่าจะรู้จักดีว่ามีความเห็นแก่ตัวเพียงใด และไม่ได้ประจักษ์ในคุณค่าของความรักเท่ากับความปรารถนาจะครอบครองนางเท่านั้น นางมีปรารถนาที่จะ "เสพยาบาสองบุรุษ" (หน้า 159) นางเลือกที่จะรักษาความรักของนางไว้ให้บริสุทธิ์ แม้ว่าเป็นการทำทาสอำนาจของเทพเจ้า ผลแห่งการตัดสินใจในครั้งนี้ทำให้นางถูกสาปให้จบชีวิตมนุษย์กลายเป็นกุหลาบตลอดกาล แม้ว่านางจะไม่ได้สมหวังในความรัก แต่ชีวิตของนางก็ยิ่งใหญ่และมีคุณค่าต่อคนทั้งปวงที่ยึดมั่นในความรัก กรรมของนางก็คือ กฎธรรมชาติ ยืนยันไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยคือนางรับผลแห่งการเลือกของนาง แม้ว่าผลกรรมนั้นจะสร้าง ความทุกข์ทรมานอย่างไร แต่นางก็ยังยืนยันที่จะเลือกทางที่นางได้เลือกแล้วตลอดไป รักของนางมีทนายจึงเป็นรักที่ยิ่งใหญ่ แม้นางจะกลายร่างเป็นกุหลาบ แต่นางก็ยังได้รับเกียรติและยกย่องสูงสุดให้เป็นพรรณไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของ "รักแท้" ให้ได้ระลึกถึงผู้เกิดมาเพื่อจะมีความรัก และรักษารักนั้นไว้ยิ่งชีวิต รักของนางจึงยังคงอยู่ กลายเป็นตำนานแห่งดอกกุหลาบ

1.2.2 ท้าวชัยเสน

ท้าวชัยเสนเป็นตัวละครที่ต่างจากตัวเอกใน 3 เรื่องที่ผ่านมา กล่าวคือ พระนล พระสัตยวาน และท้าวทฤษัณต์ ล้วนเป็นพระเอกในอุดมคติ แม้พระนลและท้าวทฤษัณต์จะมีข้อบกพร่อง แต่เป็นข้อบกพร่องที่เกิดจากอำนาจของกลีและเกิดจากคำสาปของฤๅษี และแม้ว่า กลี ก็อาจตีความว่าเป็นกิเลสได้ อย่างไรก็ตามแต่การตัดสินใจของพระนลก็ยังมี ความซับซ้อน มีความลังเล แต่การตัดสินใจของท้าวชัยเสนถือว่าขาดความลึกซึ้งไม่มีความซับซ้อน ตัดสินใจอย่างฉับพลันไม่ไตร่ตรอง ตกเป็นทาสโทสะ ความไม่ลึกซึ้งของท้าวชัยเสนเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับนางมีทนาย และลดทอนศฤงคารรสอย่างน่าเสียดาย

1.2.2.1 รูปลักษณ์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
มิได้ทรงเน้นการพรรณารูปลักษณ์ของท้าวชัยเสน พระองค์เพียงแสดงผล
จากการได้ยลโฉมท้าวชัยเสน ดังในองค์ที่ 2 ตอนที่ 3 เมื่อนางมัทนาพบ
ท้าวชัยเสนครั้งแรก นางได้รำพึงความรู้สึกไว้ดังนี้

ครานี้ลึบชาย	วรรูปวิเศษวิศาล
ใจวามและหาวมปาน	ฤตินั้นจะโลดจะลอย
.....	
คราใดประสพเนตร	ฤก็เรลระร้อนและหนาว
เชอไกลก็ดูราว	นกะไรต์วันและเดือน
ไอ้ว่า ณ ครานี้	แหละฤดีจะพินจะเพื่อน
ด้วยรักกระทำเชื่อน	ละฉนี้จะทำไฉน (หน้า 70)

ข้อความสั้นๆ นี้ก็บอกได้ว่า ท้าวชัยเสน
เป็นผู้ที่มีรูปลักษณ์ที่งดงามมาก ดังคำว่า "วิเศษ" ให้ความรู้สึกถึงความ
เลิศและคำว่า "วิศาล" บ่งบอกถึงปริมาณของความงดงามที่มีอย่างมากมาย
จนสุดที่จะพรรณนาได้ เป็นความงามที่สามารถทำให้นางมัทนาผู้มีเคยสนใจบุรุษ
ใดมาก่อนเลย ต้องรู้สึกวามหาวมและร้อนรุ่ม ด้วยต้องศรัทธาของกามเทพใน
ทันทีที่เห็น

1.2.2.2 ลักษณะนิสัย

ลักษณะนิสัยประการสำคัญของท้าวชัยเสน
ได้แก่ มีความรักที่ร้อนแรง เจ้าโทสะฉุนเฉียววู่วาม ขาดความรอบคอบ ไม่คิด
การณ์ไกล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. มีความรักที่ร้อนแรงแต่ขาดความหนักแน่น
ท้าวชัยเสนต้องเข้าพินิจภิเษกกับนาง
จันทิมาตามความต้องการของพระราชบิดา เพราะเหตุผลทางการเมือง จึงเป็น

การอภิเษกที่มีได้เริ่มจากความรัก ดังคำประพันธ์ที่ศุภางค์กล่าวแก่ปรีyamวะทา ในองก์ที่ 4 ตอนที่ 1 ว่า "ฉิเลือกคู่เพราะเพ่งทาง ประโยชน์เพียง ณ การเมือง มีช้านานก็จำเคือง ระคายจิตระคายตา" (หน้า 112) คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่า แม้ท้าวชัยเสนและนางจันทิจะอภิเษกกันแล้วก็หาได้เกิดความรักไม่ คงจะมีแต่การระหองระแหงกัน อาจเป็นเพราะนางจันทิที่ขาดคุณสมบัติของภรรยาที่ดี ดังที่ศุภางค์กล่าวแก่ปรีyamวะทาถึงอุปนิสัยของนางจันทิในองก์เดียวกันว่า "พระนางเชอภิกโทษา คะติมักจะครอบดวง หะทัยอยู่และใครท้วง ฤทัยมักจะยิ่งใหญ่" (หน้า 112) คำกล่าวนี้แสดงถึงความเป็นคนเจ้าอารมณ์ ถือตนเองเป็นใหญ่ไมเกรงใคร ดังนั้นท้าวชัยเสนจึงรักนางมัทนา ผู้มีความงามเพียบพร้อมทั้ง รูปกาย วาจา กิริยามารยาท และจิตใจ เมื่อทုံมเทความรักแก่นางมากก็โกรธและผิดหวังมากเมื่อเข้าใจว่านางหมายจะฆ่าพระองค์ เพื่อจะได้ครองคู่กับศุภางค์ จึงสั่งประหารชีวิตนางด้วยความโกรธ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะลักษณะนิสัยที่วู่วาม (จะกล่าวต่อไป) และความรู้สึกผิดหวังอย่างรุนแรง เมื่อทราบความจริงในภายหลังว่านางมิได้มีความผิด ท้าวชัยเสนจึงเสร์วาศเสียใจยิ่งนักได้พยายามปลงพระชนม์พระองค์เองแต่นั้นทิวรรณะห้ามไว้ พระองค์จึงได้แต่คร่ำครวญถึงนางมัทนาและศุภางค์ ดังความตอนหนึ่งว่า

อะโหจะหาเมีย	อุสมิตระอีกหน
จะเหมือน ณ สองคน	ฤจะได้ ณ โลกา?
จะหามณีรัตน์	รุจิลิดก็อาจหา
เพราะมีวะณิษดา	และตุนก็มั่งมี
ก็แต่จะหาซึ่ง	ภริยาและมิตรดี
พิทรพยะมากมี	ก็บได้ประตุจใจ
แสวงเถอะจนสุด	พระสุธาสุราลัย
เมียใดและเพื่อนใด	บมิเปวียบละของกู

ฉนี้จึงแสน
และนีกก็ขังตุ

ทุชะมากบอชากออยู่
เพราะว่าโง่งนะเหลือทน

(หน้า 146)

คำประพันธ์ดังกล่าวแสดงความรู้สึก

และเหตุผลที่พระองค์มีอาจทนมมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีก แต่เมื่อนั้นทิววรรณะให้สติ "ไว้ป็นคิลกราชย์ ละก็ชาติจะกินพัง" (หน้า 144) พระองค์จึง "สำนึกตน และจำจะต้องทน ทุชะเพื่อประโยชน์ราษฎร เพราะถึงจะโศกคัลลย์ กะระณีย์ บควรชาดและชัตติโยชาติ ทุมนัสกักัดพัน" (หน้า 146) และเมื่อนั้นทิววรรณะ ทูลว่านางยังมีชีวิตอยู่ ท้าวชัยเสนจึงนำทัพไปรับนางกลับมาเพื่ออภิเษกเป็น อัครมเหสีอย่างสมเกียรติ แต่กลับมาพบว่านางกลายเป็นต้นกุหลาบไปเสียแล้ว และเมื่อได้ฟังนางปริษัมวะทาล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่นางมีทนา ท้าวชัยเสน ก็รู้สึกซาบซึ้งถึงความรักที่นางมีต่อพระองค์ และประกอบกับความรัก ความ อาวรณ์ที่มีต่อนางท้าวชัยเสนจึงกันแสง เมื่อข่มใจได้แล้วก็ยังทรงรำพึงถึงคุณ- ความดีแห่งนาง และคร่ำครวญว่า "แม้รอประเดี๋ยวเดียว ฤก็ผู้ก็คงจะมา ทักพบและแก้วตา นะก็คงบร้อนกะมล เปนกรรมกระทำไว้ ฌอดีตประสิทธิผล ผู้จึงมีทันยล วระพักตร์สลักษะณา" (หน้า 168) หลังจากนั้นได้กล่าววาวา ขอโทษและขอให้พระกาละทรรคินกล่าวแก่ต้นกุหลาบเพื่อให้นางยอมไปกับ พระองค์ และพระองค์เองก็กล่าวอ้อนวอนเชื้อเชิญนางกลับพระราชวังเช่นกัน การกระทำเช่นนี้แสดงถึงความรักที่พระองค์มีต่อนาง บทเรียนแห่งความรัก คือการสูญเสียคนรักไป ทำให้พระองค์มีความละเอียดอ่อนรู้ยั้งคิดถึงความรู้สึก ของผู้อื่น ซึ่งต่างจากท้าวชัยเสนคนเดิม ที่มีแต่ความรักที่มุ่งสนองความต้องการ ของตนเอง แต่ขาดความเชื่อมั่นในคุณค่าของตน เป็นความรักของผู้มีอำนาจ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระองค์เป็นกษัตริย์จึงต้องเผชิญกับการทำทนายของอำนาจ อยู่ตลอดเวลา จึงมีความระแวงอย่างไร้เหตุผล

ข. ว่าความขาดความรอบคอบ รู้เท่าไม่-

ถึงการณ์

ลักษณะนิสัยข้อนี้สร้าง ความขัดแย้งที่

รุนแรง นำความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่มาสู่ชีวิตของพระองค์เอง เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏในองก์ที่ 4 ตอนที่ 3 ท้าวชัยเสนเข้าใจผิดคิดว่านางมีทนายคิดจะฆ่าพระองค์เพื่อจะครองรักกับศุภางค์ พระองค์ก็ว่าความรีบตัดสินใจด้วยอารมณ์ ดีความไปเองว่านางไม่กล้ามาสู่หน้าเพราะนางไม่ออกมาเฝ้า พระองค์สั่งให้ศุภางค์ "ไปตัดเอาหัวนางมา" (หน้า 134) แม้ศุภางค์ผู้เป็นนายทหารคนสนิทและจงรักภักดีต่อพระองค์เสมอมาพยายามชี้แจงอย่างไรก็ตามฟังไม่ พระองค์มิได้เฉลียวใจสักนิดถึงถึงยศค่าของศุภางค์ทั้งๆ ที่รู้นิสัยของนางจันทิและศุภางค์เป็นอย่างดี ก็ไม่โยงเหตุผลเข้ามา แต่กลับโกรธและระแวงว่าศุภางค์คงจะรักนางมีทนายเช่นกันจึงสั่งประหารชีวิตพร้อมกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ท้าวชัยเสนบรรยายความรู้สึกในขณะที่ตัดสินใจสั่งประหารชีวิตนางมีทนายต่อหน้าทิวรชณะในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 ดังนี้

โดยความหึงส์หนักเพราะรักครั้น คะดิประทะทุษะพลัน

พลุ่งประหนึ่งควีน

กระทบตา

สุดแสนคั่งแค้นฤดีว่า

ปิยะวะธุมะทะนา

นอกฤดีซ้ำ

ก็ผิดใหญ่

(หน้า 143)

คำพูดนี้แสดงว่าท้าวชัยเสนรักนาง-

มีทนายมาก เมื่อผิดหวังในตัวนาง จึงรู้สึกโกรธและ "คั่งแค้น" ขึ้นทันทีทันใด ดังคำว่า "พลุ่ง" เป็นอำนาจโทสะที่ทำให้ขาดสติ "ประหนึ่งควีน กระทบตา" คือความมืดมนด้วยความหลงและเขลา จนลืมเหตุผลตัดสินใจผิดพลาด ข้อบกพร่องนี้ทำให้พระองค์รู้สึกผิดอย่างมหันต์ จนตัดสินใจลงโทษพระองค์เองว่า

"ข้าจะอยู่ไซ โฉโลกนี้" (หน้า 143) จึงชักดาบหมายจะปลงพระชนม์พระองค์เอง เหตุการณ์นี้ก็ย่อมแสดงว่าความวู่วามด่วนตัดสินใจพระทัย เป็นข้อบกพร่องที่ทำให้ร้ายทั้งตนเองและผู้ใกล้ชิด ลักษณะนิสัยของท้าวชัยเสนได้ลดทอนศฤงคารรส กล่าวคือ ความรักของท้าวชัยเสนดูไม่ยิ่งใหญ่เท่ารักของนางมีกนา เพราะเป็นความรักที่ผูกพันกับศักดิ์ศรีและความรักตัวเอง มุ่งพิทักษ์เกียรติยศของตนมากกว่าให้ความไว้เนื้อเชื่อใจ แก่ผู้ที่ตนรัก ความผิดพลาดนี้ทำให้เกิดความสลดสังเวชหรือกรุนารสแก่ผู้เสพ ข้อผิดพลาดของท้าวชัยเสนจึงเป็นคติเตือนใจที่ดี ให้มนุษย์รู้จักไตร่ตรองและควบคุมอารมณ์ รวมทั้งมีความหนักแน่นและเห็นคุณค่าของผู้ที่ตนรักก่อนที่ทุกอย่างจะสายเกินไป

1.2.3 ศุภางค์

ศุภางค์ เป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความรักและภักดีอันบริสุทธิ์ที่มนุษย์พึงมีต่อกัน ศุภางค์ยอมใช้ชีวิตเป็นเดิมพันเพื่อพิสูจน์ตนเองให้โลกได้รับรู้ถึงความบริสุทธิ์ของตน แม้ท้าวชัยเสนจะลืมนคุณค่าดีของศุภางค์ผู้เคยรับใช้กราศึกมานักต่อนัก ถึงกับสั่งประหารชีวิตโดยไร้เหตุผล แถมยังเอาบาปมาป้ายว่าตนเป็นผู้ทรยศเป็น "คนคดอับรีรี" (หน้า 136) แต่ศุภางค์ก็ยังคงจงรักภักดีไม่เสื่อมคลาย ศุภางค์กล้าขัดรับสิ่งที่ให้ประหารนางมีกนา เพื่อพิทักษ์ความยุติธรรม ศุภางค์เลือกที่จะตายในสนามรบ เพราะ "ฤดีมั่น ณ ภักดี" (หน้า 148) ต่อท้าวชัยเสน แทนที่จะเดินทางออกจากเมือง (ตามที่นั้นทิววรรณะสั่งงัดโทษประหารแต่ให้เนรเทศ) ไปแสวงหาความสุข ศุภางค์จึงเป็นตัวละครที่ซื่อสัตย์ต่อสัจธรรม แม้ศุภางค์จะต้องจบชีวิตลง แต่ก็เป็นการตายที่น่ายกย่องสรรเสริญ ผู้เสพจึงรู้สึกประทับใจในคุณค่าของความ เป็นมนุษย์ผู้ถูกพิศได้แม้ชีวิต เพื่อผดุงความจริงและความยุติธรรมไว้

1.3 การร้อยกรอง

มัทนะพาธา เป็นบทละครพูดคำฉันท์ ซึ่งประกอบด้วยคำประพันธ์ 24 ชนิด และสามัญคาถาอีก 1 บท การใช้คำประพันธ์แต่ละชนิดย่อมมีผลต่อการเกิดรส (ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 ข้อ 2.3.4) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำประพันธ์ประเภทต่างๆ เรียงตามลำดับจำนวนครั้งที่ใช้ จากมากไปหาน้อยดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 15 ตารางแสดงชนิดคำประพันธ์ในเรื่อง มัทนะพาธา

ลำดับที่	ชนิดคำประพันธ์ ¹	จำนวนครั้งที่ใช้	จำนวนบท (โดยประมาณ)
1	ฉบงง	24	318
2	อินทะวิเชียร	15	318
3	สุรางคณา	9	61
4	วสันตติลก	9	55
5	อินทวงส์	8	73
6	อุปชาติ	5	80
7	สาลินี	5	77
8	มุขังคิปะยาตร์	5	61
9	อุเปนทะวิเชียร	5	53
10	ยานี	5	34

¹ ชื่อคำประพันธ์เขียนตามต้นฉบับ

ตารางที่ 15 (ต่อ)

ลำดับที่	ชนิดค่าประพันธ์	จำนวนครั้งที่ให้	จำนวนบท (โดยประมาณ)
11	รโหฤตดา ¹	5	22
12	อุปัฏฐิตา	4	59
13	สวาคตา	3	25
14	อภิสะ	2	26
15	กุสุมิตลดา	2	24
16	มันท์กกันตา	2	18
17	กมล	2	16
18	ปรัวทา	2	13
19	สัททวิกกนิต	2	12
20	สัทกระรา	2	10
21	วิษุมาลา	2	5
22	จิตระปทา	2	4
23	โตฎก	1	9
24	เมฆวิปผุชิตา	1	6

¹ เป็นบทกราบทูลของนางมัทนาต่อสุเทษณ์ 3 ครั้ง และนาง
ปวิษัมวะทานำถ้อยคำนั้นทูลชัยเสน 2 ครั้ง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้คำประพันธ์เหล่านี้เพื่อเป็นอุปกรณ์การสื่อสารได้เหมาะสมกับเนื้อหาอย่างไร ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตามลำดับ

1.3.1 ภาพยนตร์ฉบบง

ลีลาของภาพยนตร์ฉบบง เหมาะสำหรับเนื้อหาทางอารมณ์ที่ กระฉับกระเฉงตื่นเต้น เร้าร้อน และแสดงออกอย่างกระชั้นชิดไวรวดเร็ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภาพยนตร์ฉบบงเป็นระยะๆ ในทุกๆ องค์ตลอดทั้งเรื่อง สังเกตได้ว่า ทรงใช้ภาพยนตร์ฉบบงเพื่อให้เรื่องกระชับ อีกทั้งสามารถเร้าอารมณ์สะเทือนใจได้ดี เช่น ทรงใช้ในบทสนทนาที่แสดงอารมณ์ตื่นเต้นดีใจ ตื่นตระหนก ร้อนรน และหนักแน่นผสมผสานกันไป นอกจากนี้ยังใช้เป็นบทร้องจับระบำสุดดี และบทพากย์ของนักแสดงในพิธีอวาทมงคล ดังผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะตอนที่สำคัญ ดังนี้

ในองก์ที่ 1 มายาวินคลาชมன்றที่สะกดนางมัทนา โดยกล่าวเป็นวิษขุมมาลา ซึ่งบังคับเสียงหนัก (ครุ) ทุกคำ ให้ลิลาเนิบช้าทำให้ดูขลัง หลังจากนั้นมีความบรรยายอาชีพกิริยาของตัวละครไวภายในวงเล็บด้วย ร้อยแก้วว่า "...ฝ่ายมัทนาค่อยๆ รู้สึกตัว, เธอมีอุลูลตาเหมือนคนตื่นนอน, และพอจับรั้วก็พอได้สติบริบูรณ์. บัดนี้นางเหลียวแลไปเห็นสุเทษณ์ก็ตกใจ, ตั้งท่าเหมือนจะหนีไป, แต่สุเทษณ์ขวางทางไว้..." (หน้า 25) ต่อจากคำบรรยายที่เป็นบทสนทนาโต้ตอบระหว่างสุเทษณ์กับนางมัทนา ซึ่งกำหนดให้ตัวละครพูดเป็นฉบบง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

สุเทษณ์	อ้ามัทนาโฉมฉาย	เฉิดช่วงดั่งสาย	วูซุขุประโชติอัมพร
	ไหนดๆ ก็เจ้าสายสมร	มาแล้วจะร้อน	จะรนและรีบไปไหน
มัทนา	ทเวะ คั้นข้านี้ไซ้	มาน้อย่างไร	บทราบสำนักลัคนิต
	จำได้ว่าข้าสถิต	ในสวนมาลิต	และลมว่าเพยเซษใจ

	แต่อยู่ดีๆ ก็ทันใด	บังเกิดร้อนใน	อุระประหนึ่งไฟผลาญ
	ร้อนจนสุดที่ทนทาน	แรงไฟในราน	ก็ล้มลงสิ้นสมฤดี
	ฉันทัดมาได้แห่งนี้	หรือว่าได้มี	ผู้ใดไปอุ้มเข้ามา
	ขอพระองค์จงเมตตา	และงดโทษข้า	ผู้บุกรุกถึงลานใน
สุเทพณ์	ถ้าอรเอกองค์อุไร	พี่จะบอกให้	เจ้าทราบดีตั้งจันต์
	พี่ให้มาหาวัน	ให้เชิญยุพิน	มาที่นี้ด้วยอาถรรพ์
มัทนา	เหตุใดพระองค์ทรงธรรม	จึงทำเช่นนั้น	ให้ข้าพระบาทต้องอาย
	แก่หมู่ชาวฟ้าทั้งหลาย	โอ้พระฤาษาย	พระองค์บุทรงปราณี

(หน้า 25-27)

ถ้อยคำของสุเทพณ์บ่งบอกถึงความรู้สึกตื่นเต้นที่จะได้ขอความรักจากนางอีกครั้ง เมื่อนางรู้สึกตัวหลังจากถูกสะกด เป็นโอกาสสำคัญที่พระองค์หมายจะ "ประโลมใจปลอม ให้นางนิกชอบ นิกรักจริงใจ" (หน้า 25) ในบทที่ 1 การใช้เสียงพยัญชนะต้นกึ่งเสียดแทรก ให้ความรู้สึกที่รับกับความหมาย แสดงถึงความงามที่สง่าและเปล่งปลั่งแผ่รังสีกระจายสว่างวาบไปทั่วท้องฟ้า เป็นความงามที่เร้าความพิศวงเมื่อได้ประสบ บทที่ 2 สุเทพณ์ขอร้องให้นางอยู่ในวิมานของพระองค์ก่อนอำลาจากไป เสียง /ร/ เป็นพยัญชนะต้นเสียงรวิ ในคำว่า ร้อน รน รีบ แสดงน้ำเสียงที่ร้อนรนของผู้พูดและพ้องกับอากัปกริยาของผู้ฟังที่เพิ่งได้สติรู้สึกตน

คำพูดของนางมัทนา แสดงว่านางยังงวยงงกับความเปลี่ยนแปลงอย่างกระทันหัน นางกล่าวถึงอาการวิปริตก่อนจะเข้ามาอยู่ในวิมานของสุเทพณ์ผู้เป็นจอมเทพว่า รุ่งๆ ก็ "บังเกิดร้อนใน อุระประหนึ่งไฟผลาญ" จนสิ้นสติสมปฤดี แต่ผลหลังจากนั้น น่าตื่นกลัวกว่าเพราะนางรู้ว่าสุเทพณ์มีอำนาจเพียงไร และคิดอย่างไรต่อนาง ที่สำคัญนางไม่ได้รักตอบจึงพยายามหลบเลี่ยงไม่ยอมเข้าใกล้ แต่ก็พยายามระงับอารมณ์รักษาความนอบน้อม

ไว้อย่างสม่ำเสมอ แต่เมื่อสุเทพณ์บอกว่าพระองค์ให้มายาวิเน เชิญนางมาโดยให้ มนตร์สะกด นางก็ถามถึงเหตุผล การเรียกสุเทพณ์ว่า "ทรงธรรม" สอดคล้อง กับการร้องขอความเป็นธรรมแก่นางผู้เป็นสตรี พระองค์ทำให้นาง "ต้องอาช" เป็นความอัปยศที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ ความอาชนี้ทำให้นางกล้าตั้งคำถามกับ เทพ เพื่อร้องขอความเป็นธรรมด้วยความทะนงในเกียรติ คำอุทธรณ์ของนาง แสดงน้ำเสียงที่นอบน้อมของผู้ที่ขอความกรุณาจากผู้ใหญ่ ชวนให้เกิดความเมตตาและในขณะเดียวกันก็แฝงการตำหนิไว้ว่า เหตุใดผู้ "ทรงธรรม" จึงทำ อะไรที่ไร้ความ "ปราณี" เช่นนี้

1.3.2 อินทะวิเชียร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อินทะวิเชียร เป็นบทสนทนา (อินทะทรงเรียกเป็นรูปคำบาลี ตรงกับสันสกฤตว่าอินทร) เช่นใน องก์ที่ 1 มายาวิเนทูลสุเทพณ์ถึงความเป็นมาในภพก่อนของพระองค์กับนางมัทนา และบรรยายคุณลักษณะของไม้กุ่มชุก¹ ในองก์ที่ 3 ท้าวชัยเสนรำพึงถึงนาง มัทนาด้วยความเสันทา ในองก์ที่ 4 ตอนที่ 3 ศุภางค์ทูลท้าวชัยเสนถึงความ จงรักภักดีของตน ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 นันทิวรรณะทูลให้สติท้าวชัยเสนมิให้ คิดปลงพระชนม์ ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 2 ปริยัมวะทาทูลท้าวชัยเสนถึงความทุกข์ โศกของนางมัทนาและเล่าเหตุการณ์ขณะที่นางมัทนาพบสุเทพณ์ นอกจากนี้ใน องก์ที่ 3 เป็นบทสวดทำนองสรภัญญะสำหรับนักสวด ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะบท รำพึงของท้าวชัยเสน ซึ่งเป็นจุดประสงค์ที่สร้างศฤงคารรส ในองก์ที่ 3 ดังนี้

(1)	ไอ้ไอ้กระไรเลย	บมิเคยณก่อนกาล
	พอเห็นก็ทราบส้าน	ฤดีรักบหักหาย

¹ กุ่มชุก หรือกุ่มชะกะ เป็นคำสันสกฤต หมายถึงดอกกุหลาบ (หน้า ข)

(2)	ยั้งยลวะนิตา
เพลิงรุ่มประทุมกาย	ละก็ยั้งจะร้อนคล้าย
ณอุราบลาลด
(3)	พิศไทรนบมิตราม
จนสุดจะหาพจน์	วะชุงามสง่าหมด
สรเสวีญเสมอใจ
(4)	องค์วิศุวะกรรมัน
พลเสวีจก็เทพไท	นะสีป็นวะชูไซรั
พิศะรูปสุรางค์เพลิน
(5)	ยีนเพ่งและนั่งพิศ
งามใดบงามเกิน	วรพิศตร์บหมางเมิน
มะทะนาณโลกสาม
(6)	แลวิศุวะกรรมัน
แบบอื่กก็ไม่งาม	ผิจะป็นวะชุตตาม
คจะโถมอนงค์นั
(7)	งามเกินมนุหจริง
จนแรกประสพนั้น	กละหญิงนิมิตร์ผัน
ดนุจวนจะปลุกตัว
(8)	นึกว่าสนิชนิทร์
แต่นึกก็ออกกลัว	นยนาถ์แน้วนัว
จะพวาและไมเห็น
(9)	ครันเมื่อสดับตีพ-
ราวตีมอกกเพ็ญ	ทะล่าเนียงก็เขือกเขิน
รสระรึนระรวชใจ
(10)	เสียงเจ้าสิเพรากว่า
พากฟ้าสุราลัย	ดุริยางคะตีตโน
สุรตีพทะเริงรมย์
(11)	ยามเดิรบเขินขัด
กรายกรก็เฝ้ารม-	กละนัจจะนำชม
ยะประหนึ่งระบำสรวช
(12)	ยามหนึ่งก็นั่งเรียบ
แทนอ่อนฤเปรี๊ยบด้วส	และระเบียบบเขินชวช
ธนุก่งกระชับไว้

(13)	พิศโฉมและฟังเสียง
โถ้นอนจะหลับไหล	ละก็เพียงจะขาดใจ
ถนัดนั้นอกเอ๋ย
(14)	ขึ้นนอนก็เร้าร้อน
หากขึ้นจะนอนเฉย	ฤดีเฝ้าคะนึ่งเขย
อุระอาจจะพังกิน
(15)	จำมา ณที่นี้
ไอ้เราบสมจิน	เพราะวะเกิ้ลสูนาริน
ตะนะได้ถนัดใจ (หน้า 67-68)

อินทกะวีเชียรฉันทน์ เป็นคำประพันธ์ที่มีลีลาประดุษายฟ้า จึงเหมาะที่จะนำมาเป็นอุปกรณ์แสดงอารมณ์ของตัวละคร ผู้ตกอยู่ในห้วงแห่งความรักแรกพบ ซึ่งมีพลังอำนาจที่รุนแรงยิ่งนัก ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

บทที่ 1 การเริ่มต้นวรรคว่า "ไอ้ไอ้กระไรเลย" บ่งบอกถึงความรู้สึกตื่นเต้นยินดีและพิศวงในประสบการณ์แห่งความรักที่เกิดขึ้นกับพระองค์ ประดุษยวิเศษมหัศจรรย์ เพราะเป็นประสบการณ์ที่ "บ่มีเคยณก่อนกาล" จึงยังความ "ทราบสำน" ในขณะแรกเห็น จนเกิดเป็น "ฤดีรักบหักหาย" การที่พระองค์บอกตนเองว่าเกินจะหักใจให้หายจากรัก แสดงว่า ความรักที่ซึ่มซาบและแผ่ซ่านไปทั่วหัวใจ มีพลังแรงเหนือการต้านทานของพระองค์ บทที่ 2 ท้าวชัยเสนร่ำพิงไปถึงเหตุการณ์ในช่วงกลางวันว่า "ยังยล... ก็ยังจะร้อนคล้ายเพลิงรุมประทุมภาย ณ อุราบลาลด" นั่นคือ "เพลิง" แห่งความปรารถนาได้เผาไหม้พระทรวงโดยมิเสื่อมถอย

บทที่ 3 ถึง 13 เป็นบทพรรณนาความงามของนางมัทนาผู้งามยิ่ง ทรงใช้ถ้อยคำและโวหารเปรียบเทียบกับก่อให้เกิดจินตภาพ ดังเช่นในบทที่ 3 ถึง 6 ความงามของนางมัทนาสุดที่จะพรรณนาได้ จนทำให้ท้าวชัยเสนคิดว่าองค์วิศกรรมคงจะป็นนางมา แม้ผู้ป็นเองก็หลงใหลในความงามของนาง หากจะป็นนางอื่นตามแบบของนางก็ไม่อาจกระทำไ้ได้งามเท่าได้ นางมัทนาจึงงามที่สุดใน "สามโลก" บทที่ 7 และ 8 ท้าวชัยเสนร่ำพิงถึงความตื่นเต้น

และตกตะลึงเมื่อพบนาง เพราะไม่เคยคิดว่าจะมีนางใตงามเช่นนี้ จึงกล่าวว่
 "งามเกินมนุษย์จริง กละหญิงนิมิตรฝัน" พระองค์จึงคิดจะปลุกตัวเองให้ตื่น แต่ก็
 ไม่กล้าเพราะกลัวว่าหากฝันไปจริงๆ ก็จะไม่เห็นนาง บทที่ 9 และ 10 รำพึง
 ว่าเมื่อได้สดับฟังศัพท์สำเนียงของนางก็รู้สึก "เขือกเย็น รวาคิมอุทกเพ็ญ รสะริน
 ระรวยใจ" เสียงของนางพริ้งเพราะเสียงยิ่งกว่า "ดูริยางค์ะติดใน ฟากฟ้าสุราลัย
 สุรศัพท์ะเริงรมย์" ความเปรียบทั้งสองนี้แสดงความขุ่มขื่นดื่มด่ำในโสตสัมผัส
 บอกความอึ้งใจและชื่นบาน การเปรียบเสียงกับดนตรีสวรรค์บอกความสูงค่า
 เป็นสิ่งพิเศษและความบริสุทธิ์ บทที่ 11 และ 12 การเปรียบเทียบการเดินทาง
 ว่า "บเขินขัด กละนัจจะน่าชม" แสดงถึงความ "กรายกร" ใต้ดงาม ดู
 เพลิดเพลิน "ประหนึ่งระบำสรวาย" การนั้นก็เรียบร้อยดงาม "แขนอ่กนถ
 เปรียบด้วย ธนุก่งกระทับไว้" แสดงว่าทุกอริยบทของนางล้วนสร้างความจริงใจ
 และบันเทิงใจ ดังบทที่ 13 กล่าวเชิงสรุปว่า "พิศโฉมและฟังเสียง ละก็เพียง
 จะขาดใจ" คำว่า "ขาดใจ" แสดงว่าท้าวชัยเสนตกอยู่ในรัตติกาวะอันริญจวน
 แต่เป็นรักที่ยังมีสมปรารถนาจึงเกิดเป็นความทุกข์ทรมานและไฝฝืนที่จะได้พบ
 ได้ชมอีก ยามนอนก็นอนมิหลับถึงกับคร่ำครวญว่า "ไอ้นอนจะหลับไหล ถุฉนั้นะ
 ออกเอ๋ย" การรำพึงโดยขึ้นต้นด้วย "ไอ้" และลงท้ายด้วย "เอ๋ย" เป็นการ
 คร่ำครวญด้วยความกลัดกลุ้ม ในความทุกข์ระทมใจของตนที่มีอาจจะดับความรัก
 ความปรารถนาลงได้ บทที่ 14 และ 15 กล่าวว่หาก "จะนอนเฉย อูระ
 อาจจะฟังกิน" เพราะใจมีแต่ "ร้อนร่ำ" ด้วย "ฤติเฝ้าคะนิงเซย" จึงบอก
 ตนเองว่าจะต้องเสด็จมาใกล้อาศรม หวังจะได้อยู่ "ใกล้สุนาริน" พร้อมทั้งรำพึง
 อย่างกระวนกระวายและร้อนรนว่า "ไอ้เราบสมจิน ตะนะได้ถุฉนใจ" พฤติกรรม
 ของท้าวชัยเสนเป็นอนุกาวะจากรตติกาวะที่ก่อให้เกิดศฤงคารรส ผู้เสพได้ร่วม
 ชื่นชมในความรักอันร้อนแรงและร่วมคาดหวังว่าตัวละครจะได้สมหวังใน
 ความรักอย่างไรและเมื่อใด

1.3.3 สู่รางคณา

สู่รางคณา (หรือสู่รางคณาองค์) มีจังหวัดสั้นๆ สม่่าเสมอกันไป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นบทพูดสั้นๆ แสดงอารมณ์โกรธ สงสัย เลียใจ และให้ตัวละครกล่าวชี้แจง ดังเช่น ในองค์ที่ 1 สุเทษณ์กริ้วจิตรระเสนที่ให้คนธรรพ์ขับว่าถวายพรชัดกับความจริง สุเทษณ์บอกมาษาวินว่าพระองค์รักนางมัทนาแต่นางไม่รับรักพระองค์ เมื่อสุเทษณ์ให้มาษาวินเรียกนางมา สุเทษณ์ถามมาษาวินว่าเหตุใดนางมัทนาไม่พูดจา เหตุใดนางจึงเจรจาดังคนละเมอ แล้วมาษาวินกล่าวอธิบาย ในองค์ที่ 2 ตอนที่ 3 โสมะทตกล่าวแก่พระกาละทรรคินว่าท้าวชัยเสนจะเสด็จมายังอาศรม ในองค์ที่ 4 ตอนที่ 1 ท้าวชัยเสนโต้เถียงกับนางจันทิ และตอนที่ 3 ท้าวชัยเสนซักถามพราหมณ์วิฑูรถึงเหตุที่เข้ามาในราชวัง และท้าวชัยเสนสั่งประหารชีวิตนางมัทนาและศุภางค์ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์สู่รางคณาในองค์ที่ 4 ตอนที่ 3 เมื่อศุภางค์ได้รับคำบัญชาจากท้าวชัยเสนให้ประหารชีวิตนางมัทนา ศุภางค์พยายามแสดงถึงความจงรักภักดีที่ตนมีต่อพระองค์ และยืนยันว่าผู้ที่กระทำอุบายนี้ไม่ใช่นางมัทนา ดังนั้นศุภางค์ยินดีจะรับโทษแต่มีอาจจะปฏิบัติตามบัญชาของพระองค์ได้ คำกราบทูลของศุภางค์นี้เป็นอินทกะวิเชียร ท้าวชัยเสนได้ฟังคำของศุภางค์กลับคิดว่าศุภางค์คงมีใจต่อนาง เช่นกันจึงปกป้องนางและไม่กล้าฆ่านาง ดังคำประพันธ์ซึ่งเป็นสู่รางคณา ดังนี้

อุหม่ศุภางค์ ตัวมิ่งนี้ช่าง เจรจาสาไถย ยิ่งพูดยิ่งนัว
 เข้าตัวว่าไป มิ่งจะอยู่ไซ หนักปัฐพิ.
 เหวขนันทิวรรชน์ จับศุภางค์มัด เอาไปทันที แล้วฆ่ามันให้
 บรรลัยคืนนี้ คนคตอัปรีย์ มิควรอยู่นาน.
 ส่วนมะทะนา ก้อหังการ ริเริ่มเหิมหาญ ชินจะเอาไว้
 ต่อไปไม่นาน ก็คงคิดการ ประหารกุดาย.

จงเอาโฉมตรู ไปพร้อมกับชู้ ของนางโฉมฉาย ฆ่าเสียด้วยไชว์
จะได้สมหมาย พร้อมๆ กันตาย ไปคู่เคียงกัน (หน้า 136)

บทพูดนี้แสดงว่าท้าวชัยเสนตกอยู่ในอำนาจของโทสะซึ่ง
ทำลายเหตุผลและความเมตตาปรานี ทำให้ตัดสินใจผิดพลาด ถ้อยคำของพระองค์
แสดงความโกรธอย่างชัดเจน ในบทที่ 1 ทิ้งต้นวรรคด้วยคำว่า "อุเหม" และ
จบด้วยคำพรูสว่าทว่า "มึงจะอยู่ไหนกับรูปี" แสดงว่าชีวิตของศุภางค์เป็นชีวิต
ที่ไร้คุณค่าอย่างสิ้นเชิง รอช้าให้ยู่ต่อไปไม่ได้ต้อง "เอาไปทันที" ในบทที่ 2
มีคำพรูสว่าทตามมาว่า "คนคดอัปรีย์" บทที่ 3 ท้าวชัยเสนกล่าวคำประณาม
นางมัทนาด้วยข้อหา "อหังการ" และ "ริเริ่มเหิมหาญ" จะคิดการประหาร
พระองค์ได้ในไม่นาน บทที่ 5 ท้าวชัยเสนสั่งให้นางไป "ฆ่า" "พร้อมกับ-
ชู้" เป็นการตอบแทนการทรยศอย่างสาสมและไม่เหลือเยื่อใย เห็นได้ว่าใช้
คำว่า "ฆ่า" 2 ครั้ง เพราะเป็นคำที่สั้นและรุนแรงแสดงความวู่วามพลุ่งพล่าน
ของผู้ที่ระแวงแม้แต่ผู้เป็นที่รักและไว้เนื้อเชื่อใจ สถานะของกษัตริย์ที่ต้อง
ระวังความปลอดภัยของตนอยู่ตลอดเวลาทำให้ต้องรีบกระทำก่อน จะปล่อยช้า
ไว้ไม่ได้

1.3.4 วสันตติลก

วสันตติลก เป็นฉันทที่มีเสียงและจังหวะที่ไพเราะแพรว-
พราว (ดังได้กล่าวแล้วใน พระนลคำหลวง ข้อ 1.3.6) พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำวสันตติลกมาใช้กับเนื้อหาที่แสดงความหวุ่นไหว
อันเกิดจากรักที่สมหวังและไม่สมหวัง ในเหตุการณ์ต่อไปนี้คือ ในองก์ที่ 1
สุเทพณ์ ๕ ภัยนางมัทนาขณะนางต้องมนตร์สะกด นางมัทนาปฏิเสธรักของสุเทพณ์
(ทรงใช้คู่กับอินทวงส์) ในองก์ที่ 3 ท้าวชัยเสนเล่าถึงความรักระหว่างพระองค์
กับนางมัทนา เพื่อให้พระกาละทรศินประกอบพิธีอาวาหมงคล นักสวดสี่ตนสวด
ขอพรให้ทั้งสองพระองค์มีความสุข ในองก์ที่ 4 ท้าวชัยเสนและนางมัทนาต่าง

กล่าวถึงความสุขอันเกิดจากความรักที่ได้ครองคู่กัน ผู้วิจัยจะวิเคราะห์บทสนทนา
โต้ตอบระหว่างสุเทพณ์และนางมีทนา ดังคำประพันธ์ในองค์ที่ 1 ต่อไปนี้

สุเทพณ์ (1) ¹	อ้าใจมิวิไลยะสุปริษา พี่รักและกอบบ่อภิระตี บอกหน้อยเถอะว่าตะรุณเฝ้า	มะทะนาสร้างค์ศรี บมิวันสิเนห์หนัก ก็จะยอม <u>สมัครัก</u>
มีทนา (2)	ดูข้า <u>สมัคภูมิสมัค</u>	ก็มีขัดจะคล้อยตาม
สุเทพณ์ (3)	จริงฤานะเจ้าสุมะทะนา	วจะเจ้า <u>แกลงความ</u>
มีทนา (4)	ข้าขอ <u>แกลง</u> วจะนะตาม	สุระเทวะโปรดปราน
สุเทพณ์ (5)	<u>รักจริงมิจริง</u> ก็ไฉน	อรไทยบ่แจ้งการ
มีทนา (6)	<u>รักจริงมิจริง</u> ก็สุรชาญ	ชยะโปรดสถานใด
สุเทพณ์ (7)	พี่รักและหวังวจะรัก	และ <u>บทอดบทิ้งไป</u>
มีทนา (8)	พระรัก <u>สมัคณ</u> พระหทัย	ฤจะ <u>ทอดจะทิ้งเสีย</u>
สุเทพณ์ (9)	<u>ความรักละเหี่ย</u> อรระระทด	เพราะมีอาจะ <u>คลอเคลีย</u>
มีทนา (10)	<u>ความรักระทด</u> อรระละเหี่ย	ฤจะหายเพราะ <u>เคลียคลอ</u>
สุเทพณ์ (11)	<u>ไอ้ไอ้</u> กระไรนะมะทะนา	บมิตอบพะจ้พอ
มีทนา (12)	<u>ไอ้ไอ้</u> กระไรอะมระจ้อ	มะทะนามิพอดี
สุเทพณ์ (13)	<u>เสียแรง</u> สุเทพณ์นะประดีพิทย์	มะทะนา <u>บเปรมปรีช</u>
มีทนา (14)	แม้ <u>ข้าบเปรมปรีช</u> ะฉนี้	มิจะโปรด <u>ก็เสียแรง</u>
สุเทพณ์ (15)	<u>ไอ้รูปวิไล</u> ยะศุภะเลิศ	บมิควรว <u>จะใจแขง</u>
มีทนา (16)	<u>ไอ้รูปวิไล</u> ยะมละแรง	ละก็ <u>จำจะแขงใจ</u>

(หน้า 22-23)

¹ ผู้วิจัยเพิ่มหมายเลขกำกับไว้เพื่อง่ายต่อการวิเคราะห์

บทที่ 1 สื่อความรู้สึกว่าความรักได้ท่วมทับและหลังไหล
 ลอกมาจากดวงใจที่เปี่ยมไปด้วย "อิทธิฤทธิ์" พร้อมทั้งเว้าวอนให้นางตอบว่าจะ
 รับรักพระองค์ คำเว้าวอนนี้เหมือนเป็นคำสั่งให้กล่าวตามว่า "บอกหน่อยเถอะ
 ว่าคะรุณีเจ้า ก็จะมีขอมสมักรัก" แต่คำตอบของนางมีทนาในบทที่ 2 ก็ยังคลุมเครือ
 นางกล่าวว่า "ตู่ข้าสมัคฤมิสมัค ก็มีซัดจะคล้อยตาม" คำตอบนี้แสดงว่านาง
 คล้อยตามได้ทั้งนั้นไม่ว่านางจะ "สมัคฤมิสมัค" คำถามของสุเทษณ์ในบทต่อมา
 แสดงถึงความลึกลับโหดโหดที่คิดว่านางรับรักพระองค์จึงคาดคั้นคำตอบที่ชัดเจน โดย
 ถามว่า "จริงฤานะเจ้าสุมะทะนะ วะจะเจ้าแกลงความ" เมื่อได้ฟังคำตอบของ
 นางมีทนาในบทที่ 4 ว่า "ข้าขอแกลงจะนะตาม สุระเทวะโปรดปราน"
 สุเทษณ์จึงเริ่มคำถาม คำฝากรัก คำรำพัน และคำตัดพ้อต่อเนื่องไปอีกยาว
 โดยมิได้เฉลียวใจ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะพระองค์ทรงมุ่งมั่นแต่จะให้นางตอบรับ
 "สมักรัก" ให้ชัดแจ้ง เพราะคำตอบของนางมิได้ให้ความกระจ่างว่านางจะรัก
 พระองค์หรือไม่ เป็นการตอบที่คล้ายนางตกอยู่ในภวังค์ นางจึงตอบด้วยการ
 ทวนคำในคำถามดังที่ขีดเส้นใต้ไว้ ลักษณะเช่นนี้นอกจากจะเป็นบทสนทนาที่
 เหมาะสมกับภาวะของตัวละครแล้ว ยังให้ความไพเราะและเร้าอารมณ์ ผู้เสพ
 จะรู้สึกเข้าใจเมื่อรับรู้คำตอบของตัวละครในแต่ละครั้ง และจับน้ำเสียงได้ว่า
 สุเทษณ์ก็มีความเร้าร้อนใจ และเริ่มจะขัดใจเมื่อได้ฟังนางกล่าว ดังจะ
 วิเคราะห์ต่อไปนี้

บทที่ 5 สุเทษณ์เริ่มคำถามว่านาง "รักจริงมิจริงฤไฉน"
 บทที่ 6 นางมีทนาตอบว่า "รักจริงมิจริงก็สุระชาญ ชยะโปรดสถานใด" เป็นการ
 ย้อนคำถามกลับไปยังสุเทษณ์ว่าจะโปรดให้รักจริงหรือมิจริง บทที่ 7 สุเทษณ์
 จึงฝากรักนางว่า "พี่รักและหวังว่าขุจะรัก" พร้อมทั้งให้คำมั่นสัญญาว่า "และ
 บทอดบทิ้งไป" แต่นางมีทนาก็มิได้ตอบรับรักกลับเฉไฉไปกล่าวอ้างถึงความรู้สึก
 นึกคิดหลงสุเทษณ์ว่า หากพระองค์รักก็คงจะไม่ทอดทิ้งเสีย สุเทษณ์กล่าวถึง

ความรักที่พระองค์มีต่อนางในบทที่ 9 ว่า "ความรัก" ทำให้พระองค์ "ละเหย
 อูระระทด เพราะมีอาจจะคลอเคลีย" พระองค์หวังจะให้นางเห็นใจแต่นาง
 กลับตอบว่า "ความรักระทด" ซึ่งทำให้ "อูระละเหย" นั้น "จะหายเพราะ
 เคลียคลอ" ได้อย่างไร สุเทศน์จึงโอดครวญในบทที่ 11 ว่า "โ้ไอ้ใครอะไรนะ
 มะทะนา บมิตอบพะจืพอ" คล้ายกับจะขอความเห็นใจจากนางว่า ไฉนนางไม่ตอบ
 ให้เพียงพอดต่อการแสดงความรัก นางมีทนาจึงตอบในบทที่ 12 ว่า สุเทศน์
 กล่าวถึงนางอย่าง "มิพอดี" บทที่ 13 สุเทศน์กล่าวตัดพ้อว่า "เสียแรงสุเทศน์
 นะประดิษฐ์" แต่นางกลับ "บเปรมปรีดิ์" นางจึงตอบในบทที่ 14 ว่า เมื่อ
 พระองค์ทราบเช่นนี้ "มิจะโปรดก็เสียแรง" เป็นคำตอบที่ปฏิเสธความรัก แต่
 สุเทศน์ยังไม่ละความพยายามยังอ้อนวอนนางในบทที่ 15 ว่า "โ้รูวิไลยะ
 ศุภะเลิศ บมิตวรจะใจแข็ง" แต่นางก็ได้กลับว่า "รูวิไลย" ที่ "มละแรง"
 คือสวสแต่ไว้อำนาจ ก็ "จำจะแข็งใจ" คือ ต้องไม่โอนอ่อนง่ายๆ

วสันตฉิลิก เป็นอุปกรณ์การสื่อสารที่เหมาะสมกับเนื้อหา
 ดังกล่าวก่อให้เกิดความสุนทรีย์แก่ผู้เสพ เสียงหนัก-เบา สามารถแสดงออก
 อารมณ์รักที่อัดแน่นอยู่ในใจสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตชาติของจอมเทพ ฝ่ายนาง
 มีทนาจึงปฏิเสธความรักมาตั้งแต่อดีตชาติ แม้เกิดในภพใหม่และถูกอำนาจ-
 เวทมนตร์ นางก็ยังคงไม่หวั่นไหว ถ้อยคำของนางจึงบ่งบอกภาวะความ
 ซัดแย้งระหว่างอำนาจมนตรากับความตั้งมั่นที่จะไม่รับรักผู้ที่ตนไม่รัก คำตอบ
 ในบทที่ 14 และ 16 นางได้กล่าวความนี้ในเชิงปฏิเสธชัดเจนยิ่งขึ้น การ
 ใช้ฉันทที่มีลีลาแพรวพราวจึงเหมาะที่จะใช้กับบทเจรจาของนางมีทนาจึงพยายาม
 หลีกเลี่ยงการรับรัก และพยายามตอบมิให้สุเทศน์เสียใจตามมนตร์ที่มายาวิน
 กำกับไว้ ถ้อยคำเหล่านี้จึงมีการเล่นคำ ล้อคำของสุเทศน์ให้สุเทศน์เป็นผู้
 ติความเอง

ทรีชั้ไซรับไฝเงิน-	ตะนะห้วงและท่อนนิยม
ชีพอษฐ์ก็เหมือนต่าย	เพราะมีวายุระทวยระทม
ทกข์ชากและกรากกรม	อุระช้ำ <u>ระกาทวี</u>
อ้าฟุ้งคนุเกิด	มะทะนาและตอบวจี
พอให้ตื้นนี้	สุชะรีน <u>ระเวิงระรอย</u>

(หน้า 27-28)

เสียงครวญขอความรักความเมตตาของสุเทพณ์ ชวนให้
 เวทนา ความรักที่ไม่สมหวังทำให้พระองค์ต้องทกข์ทรมาน มีนางเพียงผู้เดียว
 เท่านั้นที่จะ "ดับ" ทกข์ให้พระองค์ได้ หากนางไม่รับรัก พระองค์ก็คงจะมีแต่
 ความทกข์ระทมเหมือนต่ายทั้งเป็น การช้อนคำใน 4 พยางค์ ดังที่ขีดเส้นใต้ไว้
 นอกจากจะให้ความไพเราะในด้านเสียงยังเป็นการเน้นย้ำถึงความทกข์ทรมาน
 เช่น "ระคายระคาย" แสดงว่าความทกข์ที่เกิดขึ้นนี้คลอระบวงจิตใจของ
 พระองค์ให้มีแต่ความหม่นหมองไร้ความสุข และหากว่านางไม่รักตอบพระองค์
 คงมี "ชีพอษฐ์ก็เหมือนต่าย ระทวยระทม ทกข์ชากและกรากกรม อุระช้ำ
ระกาทวี" การใช้เสียงระเบิด เสียงรัว และเสียงพยัญชนะต้นผสม /กร/
 เป็นพยัญชนะต้นบอกกิริยาของก้าวช้ำเสน เข้ากับความหมายซึ่งบ่งบอกความ
 รุนแรงและรวดเร็วของความ "ทกข์ชาก" ที่ "กราก" คือมุ่งตรงเข้ามา
 โดยเร็ว ทำให้พระองค์ได้รับความทกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส แต่หากว่านาง
 รับรักพระองค์ก็จะ "สุชะรีนระเวิงระรอย" เสียงพยัญชนะต้นเสียงรัวสลับ
 เสียงหนัก-เบา สอดคล้องกับความหมายที่บอกถึงความสุขสนุกสนานร่าเริง

ความหวังของสุเทพณ์ฝากไว้กับคำตอบของนาง ภาวะรัก
 ที่เกิดขึ้นแต่ฝ่ายเดียว แม้น่าเห็นใจ แต่ไม่ได้ทำให้ผู้เสพเกิดศฤงคารรส ยิ่ง
 สุเทพณ์ใช้อ่านาจลงโทษ ผู้เสพก็ยิ่งรู้สึกเห็นใจนางมีกนา

ทรงใช้อันทวงสนแสดงความรู้สึกปั่นป่วนใจ เมื่อตัวละคร
หญิงพบรัก ในองก์ที่ 3 นางมีขนาดกลมรักท้าวชัยเสนทันทีที่เห็น ดังคำประพันธ์
ต่อไปนี้

(1) โอ้อ่านาถใจ	ละไฉนนะ <u>เปนฉนี้</u>
แต่ไรก็ไม่มิ	มะนะนิกระ <u>เทระทน</u>
(2) ไม่เคยจะเชื่อว่า	รตินั้น <u>จะสัประคน</u>
มาสู่ ฌใจตน	และจะ <u>ต้องระทมระทวย</u>
(3) เมื่อก่อนลีชายรัก	ก็มี <u>พิกจะเออจะอวย</u>
ถวดดีและถวดด้วย	บมิ <u>เคยจะลุ่มจะหลง</u>
(4) ครานี้ลืพบชาย	วรูปวิ <u>เศษวิศาล</u>
ใจวาบและหวามปาน	ฤตินั้น <u>จะโลดจะลอย</u>
(5) คราใดประสพเนตร	ฤกี <u>เราละร้อนและหนาว</u>
เชอไกลก็ดูราว	นกะ <u>ไว้ตวันและเดือน</u>
(6) โอ้อ่า ฌครานี้	แหละ <u>ฤดีจะพินจะเพื่อน</u>
ด้วยรักกระทำเชื่อน	ละฉนี้ <u>จะทำไฉน</u>

(หน้า 69-70)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่นคำ
ในวรรคหลังของทุกบาทได้อย่างไพเราะแพรวพราว ดังที่ได้ขีดเส้นใต้ไว้
และเสียงของคำเหล่านั้นยังรับกับความหมายมีพลังเร้าอารมณ์สะเทือนใจ
ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

บทที่ 1 นางมีทนายรู้สึกฉงนและสังเวชตัวเองยิ่งนัก
ตั้งคำที่นางกล่าวไว้ว่า "โอ้อ่านาถใจ ละไฉนนะเปนฉนี้" วรรคหลังบอกความ
คาดไม่ถึง การเล่นคำ ไฉน, ฉนี้ เป็นคำถามและข้าสภาวะที่ประสบบอก

ความรุนแรงของความไม่เข้าใจเพราะ "แต่ไรก็ไม่เคย มนะนะนิกระเหรหน" พยัญชนะต้นเสียงร่วและเสียงเสียดแทรกกับเสียงสระเอ ในพยางค์ที่ 2 ของคำชื่อน "ระเหรหน" ให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนที่และการเบี่ยงเบนซึ่งรับกับความหมายบ่งบอกถึงสภาพใจที่ร้อนเร่สะทกสะเทินไปไม่อยู่กับตัว

บทที่ 2 ความฉงนของนางต่อเนื่องกับบทที่ 1 ว่า "ไม่เชื่อว่า รตินั้นจะสัประคน" คำว่า "สัประคน" โดยปกติหมายถึงหยาบโหล่น แต่ในที่นี้ตรงต้องการเน้นความรู้สึกของนางมีทนายไม่เคยมองเชื่อว่าความรักจะมีพลังอำนาจเหนือใจนาง แต่จู่ๆ ความรักก็ได้เกิดแก่นาง ประหนึ่งว่าความรักนั้นได้อุบัติเล่นตลกกับนางผู้มีปราวณาที่จะรัก แล้วความรักนั้นก็ทำให้นาง "ต้องระทมระทวย" เสียงพยัญชนะต้น /ร/ และ /ท/ ให้ความรู้สึกถึงความหนักหน่วงของอารมณ์ที่กระหน่ำต่อจิตใจ

บทที่ 3 และ 4 แสดงความตัดกันระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ทั้งๆ ที่นางเคย "อวดดีและอวดดีวย บมิเคยจะลุ่มจะหลง" ไม่ว่าจะมิชายใดมารัก แต่ "ครานี้สัพบชาย วรรูปวิเศษวิศาล" นางถึงกับ "ใจวาบและหวามปาน ฤตินั้นจะโลดจะลอย" การเล่นเสียงพยัญชนะต้น ในบาทที่ 1 วรรคที่ 2 สื่อความรู้สึกตรึงใจในรูปอังกดงามอย่างที่สุด เป็นรูปที่มีพลังอำนาจกระตุกใจนางให้วาบหวาม เป็นรติภาวะที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วดุจแสงที่สว่าง "วาบ" นำความสุข ความปิติ มาสู่ใจดุจใจ "จะโลดจะลอย" การซ้ำคำเป็นการเน้นย้ำที่แสดงสภาพใจที่อัมเอดด้วยความปิติจนพองโตดุจใจนั้นจะโผนโจนทะยานออกไปอย่างลิ่งโลด ความตัดกันนี้แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจของความรักที่จู่โจมนางอย่างมิรู้ตัวจนนางกล่าวว่า "รตินั้น... สัประคน" ในบทก่อน

บทที่ 5 และ 6 แสดงให้เห็นว่า ท้าวชัยเสนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อชีวิตนางมากที่สุด "เนตร" ของพระองค์ที่สพตานาง ทำให้หวั่นไหวร้อนๆ หนาวๆ อันเป็นอนฤภาวะที่แสดงว่ารติภาวะได้เกิดแก่นาง และ

คราใดที่พระองค์อยู่ห่างนางก็คล้ายกับว่าชีวิตของนางมีลมหายใจความสุข สุข
 "นภาไว้ตัววันและเดือน" ในบทสุดท้ายนางจึงคร่ำครวญว่า "โอ้อ้อ ฌครานี้
 แผลงฤดูจะพินจะเพื่อน ด้วยรักกระทำเชื่อน ละฉนี้จะทำไฉน" คำว่า "พินเพื่อน"
 บอกความรุนแรงของความผิดปกติของความรู้สึกตัวเพราะรักได้ "กระทำเชื่อน"
 คือ บิดผันจิตใจให้ปิ่นป่วน ในวรรคสุดท้ายบ่งบอกถึงความกลัดกลุ้มที่มีอาจ
 จะกระทำสิ่งใดลงไปได้ จึงกล่าวว้าพินลื้อกับ วรรคที่ 2 ของบทแรกโดย
 สลับคำว่า "ละฉนี้จะทำไฉน" ซ้ำความทั้งสองเชื่อมโยงกันเพราะบทแรก
 "ละฉินนะเป็นฉินนี้" เป็นการตั้งคำถามว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้นได้ ส่วนบท
 สุดท้ายนี้ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วจะทำฉินใดดี

1.3.6 อุปชาติ

อุปชาติฉินที่เป็นฉินที่ต้องเขียนตอนละ 2 บท เพราะใช้
 อุปเนทรวិเชียรฉินที่ ปนกับอินทรวิเชียรฉิน (มะเนาะ ยูเต็น, 2527 : 55)
 ดังนี้

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	—————	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	(อุปเนทรวิเชียรฉิน)
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	—————	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	(อินทรวิเชียรฉิน)
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	—————	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	(อินทรวิเชียรฉิน)
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	—————	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	(อุปเนทรวิเชียรฉิน)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้อุปชาติ
 ในบทพูดที่ตัวละครบรรยายและพรรณนาความงาม กับตัวละครพูดโต้เถียงขัดแย้ง
 กัน เช่น ในองก์ที่ 1 จิตรระรถถลงลักษณะแห่งรูปนางงามที่วาดมาถวายสุเทพณ์
 ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 2 ท้าวชัยเสนว่าพินถึงความงามของกวางด้วยความเลียดาย

ในองก์ที่ 4 ตอนที่ 1 นางจันทิเข้าเฝ้าท้าวชัยเสนในสวนหลวงใช้วาจาจากถางนางมีทนาและท้าวชัยเสนจนโต้เถียงกัน ในตอนที่ 3 นางจันทิอาสาจะห้ามศึกท้าวชัยเสนปฏิเสธและต่อนาง ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 ท้าวชัยเสนตัดสินลงโทษนางจันทิ

เห็นได้ว่ามักจะทรงใช้อุปมาอุปไมยเป็นอุปกรรมสื่ออารมณ์โกรธของตัวละคร ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเฉพาะคำประพันธ์ในองก์ที่ 4 ตอนที่ 1 นางจันทิเข้าเฝ้าท้าวชัยเสนในสวนหลวง นางใช้วาจาต่อหน้าและจากถาง ดังนี้

(1)	ประณตขุคลบาท
หม่อมฉันสดับวา-	นรนาถราชา
กระระบือสนั่นไป
(2)	ถึงในนิเวศน์ว่า
เสด็จ ถิ่นไพร	พระนรินทร์ราชไชวี
พระสนุกสนานนัก
(3)	ก็คอยจะเฝ้าองค์
หลายวันพระยังพัก	วรภูมิทรงศักดิ์
ณพระมาลิกาการ
(4)	ครั้นว่าจะรออยู่
จะเสียและสามาญ	ก็จะดูมิเข้าการ
ดูจะขาดสูกักดี
(5)	ฉนั้นทนางอาจ
ขอมิ่งมกุฎมี	สุระยาตรัณสวนศรี
กรุณาและงดโทษ
(6)	ใช้แสร้งจะมาขัด
เพราะถึงพระจะไม่โปรด	พระหะทัยฤท่าโกรธ
ฤก็คงบขาดไป
(7)	และหวังจะมาพบ
ซึ่งองค์พระทรงชัย	อรเอกะอำไพ
กรุณาและพากลับ
(8)	จากในพนารัณ-
และเปล่งกระแสรัดพิท	ชะกะข้าก็มารับ
ประจุมอุตมดี

(หน้า 114-115)

อุปชาติฉันทน์ เป็นฉันทน์ที่มีวรรคหน้าต่างกันในแต่ละบท
เสียงวรรคหน้าของบาทแรก มีเสียงเบา (ลหุ)-หนัก (ครุ) สลับกัน 2 คู่
แล้วตามด้วยเสียงหนัก เป็นลีลาที่กระแทกกระทั้น ส่วนวรรคหน้าของบาทที่ 2
มีเสียงหนัก 4 พยางค์ และมีเสียงเบาแทรกอยู่ตรงกลางทำให้เสียงไม่เนิบช้า
เกินไปนัก ด้วยลีลาเช่นนี้สามารถสื่ออารมณ์โกรธของนางจันทิได้ดีเพราะนาง
พยายามจะเก็บความโกรธไว้ ไม่แสดงออกอย่างโจ่งแจ้ง ถ้อยคำของนางจึง
เป็นการค่อนข้างเยือกเย็นใช้คำเสมือนจะเข้ามาแสดงความจงรักภักดี แต่
ความหมายที่แท้จริงเป็นการตำหนิ ตัดพ้อต่อว่า และมาเพื่อแสดงสิทธิความเป็น
พระมเหสี ดังจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

บทที่ 1 และ 2 เมื่อนางจันทิแสดงความเคารพท้าว
ชัยเสน พร้อมทั้งกล่าวถ้อยคำเสมือนหนึ่งไม่มีความโกรธเคืองใดๆ คล้ายกับ
นางได้ "สดับวา-ทะระบือสนั่นไป " ถึงในนิเวศน์ว่าท้าวชัยเสนเสด็จกลับมา
และ "พระสนุกสนานนัก" แต่คำว่า "ระบือสนั่น" มีน้ำเสียงดูแคลนเขาเหยียด
ซึ่งสัมพันธ์กับความ "สนุกสนาน" ที่เกิดจากการ "เสด็จณั้ไพร" เพราะข่าว
ที่ "ระบือ" นั้นคือท้าวชัยเสนนำนางมัทนามาจาก "ถีนไพร"

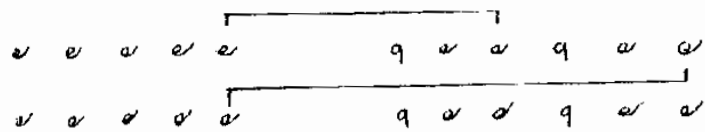
บทที่ 3 และ 6 ถ้อยคำของนางมีน้ำเสียงตำหนิ ตัดพ้อ
ท้าวชัยเสนที่หลงนางชวป่า ดังนั้นนางจึงมาเข้าเฝ้าเพราะ "ครั้นว่าจะรออยู่
ก็จะตุมิเข้าการ จะเสียดและสามาญ ดูจะขาดสุภักดี" พึงคล้ายกับนางมาเฝ้า
เพราะจงรักภักดีอย่างที่สุด แท้จริง คำว่า "มิเข้าการ" น่าจะหมายความว่า
นางอดรนทนไม่ไหวจะต้องมาดูให้ประจักษ์แก่ตา บทที่ 5 และ 6 นางแสร้ง
ทำที่เป็นขอโทษที่นาง "ทนงอาจ ยุระชาตร์ ฌสวนศรี" การใช้ถ้อยคำนี้แฝง
ความอหังการ ซึ่งสัมพันธ์กับคำประพันธ์ในบทต่อมาว่า "ถึงพระจะไม่โปรด
ก็คงบขาดไป" นางพยายามอ้างความจงรักภักดีที่จะไม่ขาดไป แต่แฝงความทะนง

คือถึงท้าวชัยเสนจะไม่โปรดนาง นางก็คงยังเป็นมเหสี นางจึงไม่เกรงกลัว
ท้าวชัยเสน แต่กลับทำในสิ่งที่ทำทนาย คือ "ยุระยาตร์ ณ สวนศรี" ทั้งๆ ที่นาง
รู้ว่าท้าวชัยเสนคงจะไม่พอพระทัย

บทที่ 7 ถึง 8 นางจันทิ์บอกจุดประสงค์ของการเข้าเฝ้า
อีกข้อหนึ่งคือ "หวังจะมาพบ อรเอกะอำไพ" คำของนางฟังคล้ายกับชื่อยังนาง
มัทนา แต่น้ำเสียงดูถูกคล้ายกับว่านางมัทนานั้นอยู่ในสภาพที่ต่ำต้อยน่าสงสาร
เพราะเป็นนางในป่าท้าวชัยเสนพามาก็นับว่ากรูณายิ่ง และตัวนางจันทิ์เอง
"ก็มารีบ และเปล่งกระแสรัดพิท ประจุมอุมมติ " น้ำเสียงเขาเหยียดว่าตัว
นางจันทิ์ก็ออกมาต้อนรับนางมัทนาด้วยเสียงที่ "เปล่ง" อยู่ขณะนั้นก็นับว่าเป็น
การต้อนรับที่ดีที่สุดสำหรับคนเช่นนางมัทนา

1.3.7 สาลินี

สาลินี เป็นฉันทลักษณ์ที่มีเสียงหนัก (ครุ) มากกว่าเสียงเบา
(ลหุ) คือเสียงหนัก 9 เบา 2 บทหนึ่งมี 4 วรรค และมีสัมผัสดังนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สาลินีฉันท
ในบทสนทนาได้แก่ ในองก์ที่ 1 นางมัทนากล่าวขอภักดิ์สวามิภักดิ์ที่นางมีอาจจะ
รับรักพระองค์ได้ ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 3 ศุภางค์และโสမัตตสนทนากันถึงความ
เป็นมาของนางมัทนา ในองก์ที่ 3 ท้าวชัยเสนและนางมัทนา ในช่วงที่ท้าว-
ชัยเสนยังแผลงองค์ฟังนางมัทนาอยู่ที่หน้าอาศรม และคำพูดของนางมัทนาต่อท้าว-
ชัยเสนเมื่อแรกปรากฏองค์ และในองก์ที่ 5 ตอนที่ 1 นันทิวรรณทะกูลท้าวชัยเสน
ว่าตนไม่ได้ประหารนางมัทนาและศุภางค์ตามรับสั่ง แล้วท้าวชัยเสนซักถามจนรู้
ความจริง เนื้อความส่วนใหญ่ในคำประพันธ์เหล่านี้มีความหนักแน่นจริงจัง
เหมาะแก่การแต่งด้วยฉันทลักษณ์ที่มีครุมากอย่างสาลินี เพราะวรรคแรก 5 พยางค์
เป็นเสียงหนักล้วนๆ และวรรคหลัง 6 พยางค์ มีเสียงหนัก 4 พยางค์ เป็น

ลีลาที่หนักหน่วงในวรรคแรกและอ่อนลงบ้างในวรรคหลัง ตั้งผู้วิจัยจะยกบทพูด
ของนางมีทนาเมื่อชัยเสนแรกปรากฏองค์ดังนี้

หากว่าหม่อมฉันทราบ	พระเสด็จ หน้าศาล
ปากคงไม่อาจหาญ	เพราะก็ข้อมจะมีอาย
อันหญิงข้อมไม่อยาก	จะกระทำประดุจชาย
ความรักให้แก่ชาย	เพราะว่ะเกรงจะดูแคลน
อันชื่อของหม่อมฉัน	ถึที่สุดจะหวงแหน
เกลียดหญิงที่แปรแปร้น	กละช้วนบุรุษทม
ครานี้พัน เอินองค์	อิธิราชนะโรดม
ทรงยินคำปรารม-	ภะและบ่น ณ ราตรี
คงทรงนึกอยู่ว่า	คนุทรามและสันติ
ราวนางโสภณี	บมิเขินมิชวยใจ
แล้วคงทรงดูถูก	คนุ้ละยังใหญ่
ว่าเป็นผู้หญิงไร้	คุณะธรรมะอันควร
หม่อมฉันขอทูลลา	นรนาถปตีศวร
ยังอยู่คงยังกวน	วรบาทพระภุทร (หน้า 72-73)

สาลินี มีลีลาที่ให้ความรู้สึกถึงความหนักหน่วงเหมาะแก่กับ

อารมณ์ของนางมีทนา นางอยู่ในภาวะหวั่นวิตกแต่พยายามข่มเอาไว้แล้วจึงกล่าว
ที่แจ้งด้วยน้ำเสียงที่จริงจังและระมัดระวังว่าหากนางทราบว่าท้าวชัยเสนอยู่ ณ
ที่แห่งนี้ "ปากคงไม่อาจหาญ เพราะก็ข้อมจะมีอาย" คำว่า "อาจหาญ" ให้ความ
ความรู้สึกว่าคำพูดของนางเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความน่ารังเกียจ นางจะกลายเป็น
หญิงที่ไร้ชายในสายตาของท้าวชัยเสน เพราะกรรมดาหญิง "ข้อมไม่
อยาก จะกระทำประดุจชาย ความรักให้แก่ชาย เพราะว่ะเกรงจะดูแคลน"

นั่นคือหญิงไม่ควรกระทำให้ชายคิดว่าเสนอความรักเพื่อหวังสิ่งตอบแทน และตัวนางเองก็มีเคยจะกระทำเช่นนั้น เพราะนาง "หวงแหน" ชื่อเสียงและ "เกลียดหญิงที่แปรแปร้น กละช้วนบุรุษชม" ถ้อยคำนี้เป็นการปกป้องชื่อเสียง โดยเน้นว่าไม่จงใจให้ท้าวชัยเสนมารับฟังความในใจของตน เมื่อพระองค์บังเอิญมาได้ฟังคำบ่นของนาง พระองค์ "คงทรงนึกว่า ตนุทราและสินดี ราวนาง โสภณี บมิเขินมิขวยใจ แล้วคงทรงดูถูก ตนุนี้ละยิ่งใหญ่ ว่าเป็นผู้หญิงไร้ คุณธรรมอันควร" บ่งบอกถึงความวิตกกังวลที่นางคาดว่าท้าวชัยเสนคงจะดูแคลนนาง และประณามนางอย่างรุนแรง ดังใช้คำถึง 4 คำ เพื่อแสดงความ "ทรา" ของนางเอง นางจึงมีอาจทนสู้หน้าท้าวชัยเสนได้ นางจึงขอลุลาจากไป ถ้อยคำนี้ไม่ได้ปฏิเสธว่าที่นางรำพึงถึงพระองค์ก่อนหน้านั้นไม่เป็นเรื่องจริงแต่สิ่งที่นางวิตกก็คือไม่ล่วงรู้ว่าท้าวชัยเสนรู้สึกอย่างไรต่อนาง

1.3.8 ภูซังคัพปะชาตร์

ภูซังคัพปะชาตร์ เป็นฉันทที่มีลีลางดงามอย่างอาการเลื้อยของงูหรือนาค ทุกวรรคมีเสียงเบา-หนัก-หนัก 2 ช่วง เป็นจังหวะสม่ำเสมอ (ดังได้กล่าวไว้ในเรื่อง พระนลคำหลวง ข้อ 1.3.13)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้

ภูซังคัพปะชาตร์ เป็นบทพูดของตัวละคร ได้แก่ ในองก์ที่ 1 มาหาวิณฑุสสุเทษณ์ ถึงฤทธิอำนาจของเวทมนตร์ ในองก์ที่ 2 ตอนที่ 3 พระกาละทรรคินรำพึงถึง ลางสังหรณ์ที่เกิดแก่ตน ในองก์ที่ 3 เป็นบทสนทนาของท้าวชัยเสนกับนางมัทนา พูดถึงความรักที่มีต่อกันและให้ปฏิญาณต่อกัน ในองก์ที่ 4 ตอนที่ 1 ปริยัมวะทาสันทนากับศุภมางค์เกี่ยวกับเรื่องนางมัทนาด้วยความวิตกว่านางมัทนาอาจได้รับอันตรายจากนางฉิมที ในองก์ที่ 5 ตอนที่ 2 นางปริยัมวะทาสันทนากับนางมัทนา ถึงการกลับสวรรค์